VOLNEY

YIKINTILAR - I

Çeviren:
Samim Kazım Akses

DÜNYA KLASİKLERİ DİZİSİ: 37

YIKINTILAR - I

VOLNEY

YIKINTILAR - I

Çeviren:

Samim Kazım Akses

VOLNEY

Constantin François de Chassebœuf (d. 3 Şubat 1757, ö. 25 Nisan 1820), Volney kontu. Fransız filozof, tarihçi, doğubilimci ve politikacı. Babasından kalan soyadı olan Boisgrais'i sonradan Voltaire ve Ferney'den birleştirerek oluşturduğu Volney olarak değiştirmiştir.

YIKINTILAR

I

YIKINTILAR - I

(Les Ruines)

YIKINTILAR ya da İMPARATORLUKLARDAKİ DERİN DEĞİŞİKLİKLER KONUSUNDA DÜŞÜNCELER

Yakarış

Issız YIKINTILAR, kutlu mezarlar, sessiz duvarlar! Tanık gösterdiğim, yalvardığım sizlersiniz. Evet, anlayışsız bir adamın bakışları, gizli bir korkuyla, üzerinizde duramazken, ben sizi seyretmeye dalmakta, derin duyguların, yüksek düşüncelerin çekiciliğini buluyorum. Siz, danışmasını bilenlere, öyle yararlı dersler, öyle acıklı ya da derin düşünceler veriyorsunuz ki! Bütün dünya, baştanbaşa köleleşmiş bir durumda, acımasızların önünde ağız açamazken, onların nefret ettiği gerçekleri haykıran sizlerdiniz. Kralların cesetlerini, son kölenin cesedinden ayırt etmeyerek, EŞİTLİK'in kutlu dogmasına hak veren sizlerdiniz. Özgürlük perisi, kendisinin insanlardan kaçan sevdalısı olan bana, sizin surlarınız içinde; beyinsiz bayağının düşündüğü gibi, ellerinde kamalar ve meşalelerle değil, sonsuzluğun kapılarında ölümlülerin yaptıklarını tartmak için, iki elinde kutlu tartılar tutan adaletin yüce görünümüyle göründü.

Ey mezarlar! Kim bilir sizde ne çok üstün nitelik var!.. Acımasızları korkudan titretiyorsunuz: Onların sövgü dolu zevklerini gizemli bir dehşetle zehirliyorsunuz; bozulmayan, tertemiz görünüşünüzden kaçan bu alçaklar, saraylarının gururunu sizin gözlerinizden uzaklaştırıyorlar; halkı ezen güçlüleri cezalandırıyorsunuz; pinti rüşvetçinin altınlarını elinden alarak, soyduğu yoksulun öcünü alıyorsunuz. Zenginin gösterişlerini bin bir kaygıyla baltalayıp, yoksulun yoksulluğunun acısını çıkarıyorsunuz; kendisine son sığınacağı yeri vererek, kötü talihliyi avutuyorsunuz; sonra da, ruha öyle tam bir güç ve duyarlılık denkliği veriyorsunuz ki, bu denklik yaşamın bilimi olan bilgeliği ortaya çıkarıyor. Varını yoğunu sonunda size geri vereceğini anlayan düşünceli insan, boş büyüklüklerle yararsız zenginliklerin peşinde koşmuyor: Gönlünü hakkın sınırları içinde tutuyor; ekmeğini çıkarmak zorunda olduğu için de gününü boş geçirmeyerek, sonunda kendisine ne verilmesi uygun görüldüyse, onunla geçinip gidiyor. Böylece, hırsın azgın şahlanışlarına kurtarıcı bir dizgin vuruyorsunuz:

Duyguları altüst eden hazlara karşı kızgın istekleri yatıştırıyorsunuz; tutkuların kavgasından yorulan ruhu dinlendiriyor; onu, yığınları kaygılandıran bayağı çıkarların üstüne çıkarıyorsunuz. Zamanların ve budunların sahnesini kucaklayan doruklarınızdan, ruh, yalnızca büyük sevgiler, yalnızca onur ve erdem düşüncelerine bağlanıyor. Ah! Yaşamak düşü sona erince, bütün bu didinmeler yararlı bir iz bırakmazlarsa, neye yarar?

Yıkıntılar! Sizden ders almaya yine geleceğim! Issızlığınızın dinginliğine yeniden sığınarak, tutkuların acıklı görünümünden uzakta, insanları, anılara dayanarak seveceğim; onları mutlu edecek yolları arayacağım; kendi mutluluğumu da, bu işi çabuklaştırabilmek düşüncesinde bulacağım.

BİRİNCİ BÖLÜM

Gezi

Türk padişahı Ahmet'in oğlu Abdülhamit'in saltanatının on birinci yılında, zafer kazanmış olan Ruslar, Kırım'ı alıp İstanbul'a giden kıyılara bayraklarını diktikleri sıralarda, Osmanlı İmparatorluğu'nda yolculuk yapıyor; eskiden Suriye ve Mısır krallıkları olan eyaletlerde dolaşıyordum.

Bütün dikkatimi toplum olarak yaşayan insanların mutlulukları üzerinde toplayarak kentlere giriyor, içinde oturanların göreneklerini inceliyordum; saraylara sokuluyor, yönetenlerin ne yol tuttuklarına bakıyordum; köylerde dolaşıyor, toprağı eken insanların yaşam koşullarını inceliyordum. Her yerde yoksulluk gördüğümden dolayı, üzüntü ve nefret içinde, yüreğim parçalanıyordu.

Her gün, yolumun üstünde, boş bırakılmış tarlalar, terk edilmiş köyler, yıkılmış kentler buluyordum: Çoğunlukla eski anıtlarla, tapınak, saray, kale, yıkıntılarıyla, sütunlar, su kemerleri, mezarlarla karşılaşıyordum; bu görünüm, ruhumu geçmiş zamanlara dalıp onları düşünmeye sürükledi; içimde ağırbaşlı ve derin düşünceler uyandırdı.

Asi ırmağı kıyılarındaki Humus kentine vardım. Burada, çöllerin ortasındaki Tüdmür (*) kentinin çok yakınında olduğumu anlayınca, herkesin anlata anlata bitiremediği anıtlarını gözlerimle görmeye karar verdim. İn cin geçmeyen yerlerde üç gün yaya giderek, mağaralar ve

mezarlarla dolu bir koyağı geçtikten sonra, ovaya çıkınca, insanı şaşkınlık içinde bırakan yıkıntılarla karşılaştım: Sayısız dikili sütunlar, bizim parklarımızdaki ağaçlı yollar gibi, düzgün sıralar halinde, göz alabildiğine uzanıyordu. Bu sütunların arasında, kimi yarı çökmüş, kimi olduğu gibi kalmış büyük yapılar vardı. Toprağın her yanı, ince bir işçilikle oyulmuş beyaz mermer yıkıntılarıyla, yuvarlak, dört köşeli sütunlar, sütun başlıkları ve saçaklarla kaplıydı. Bu yıkıntılar boyunca, üç çeyrek saatlik bir yürüyüşten sonra, eskiden güneş için yapılmış bir tapınak olan geniş bir yapının avlusuna girdim. Kulübelerini tapınağın önündeki alana kurmuş yoksul Arap köylülerine konuk oldum. Bütün bu yapıtların güzelliklerini birer birer anlayabilmek için, birkaç gün burada kalmaya karar verdim.

Ovayı kaplayan anıtlardan her gün birini görmeye gidiyordum. Düşüncelere daldığım bir akşam, mezarlar koyağına kadar uzanmıştım; koyağı saran tepelere çıktım; bu tepelerden bir bakışta, hem bütün yıkıntılar, hem de çölün sonsuzluğu görülüyordu. Güneş batmak üzereydi; Suriye tepelerinin uzak ufuklarında, hâlâ kırmızımsı bir örtünün izleri vardı: Doğudaki yusyuvarlak ay, mavimsi bir zemin üzerinde, Fırat'ın düz kıyılarından yükseliyordu; gökyüzü lekesizdi; durgun, tatlı bir hava vardı. Günün sönmekte olan ışığı, karanlıkların korkunçluğunu hafifletiyor, gecenin çıkmaya başlayan serinliği, tutuşmuş toprağın kızgınlığını gideriyordu. Çobanlar, develerini yerlerine götürmüşlerdi. Boz toprağın üstünde, artık hiçbir canlılık görülmüyordu. Çölü derin bir sessizlik kaplamıştı; yalnızca, uzun aralıklarla, bazı gece kuşlarının, çakalların (1) çığlıkları işitiliyordu… Karanlık, gittikçe artıyordu; batan günün ışığında, artık, gözlerim de duvarlarla sütunların beyazımsı düşlemlerinden başka bir şey ayırt edemiyordu. Bu ıssız yerler, bu durgun akşam, bu görkemli sahne, ruhumu dinsel bir esrikliğe gömdü. Koca bir kentin ıssız görünümü, geçmiş zamanların anısı, bugünkü durumla karşılaştırma; bütün bunlar beni derin düşüncelere sürükledi. Devrilmiş bir sütunun üstüne oturdum; dirseğim dizime dayalı, elim başımda, gözlerimi ara sıra çöle doğru çevirerek, ara sıra da yıkıntılardan ayırmayarak derin bir düşleme daldım.

İKİNCİ BÖLÜM

Derin düşüncelere dalış

Kendi kendime, "Eskiden, burada zengin bir kent gelişmiş; burası, güçlü bir imparatorluğun başkenti olmuştu" dedim. Evet! Şimdi bu denli

ıssızlaşan bu yerlerin surları içinde, eskiden, canlı bir kalabalığın uyandırdığı bir devingenlik vardı; bugün ıpıssız olan yollarda, eskiden canlı bir kalabalık dolaşırdı. Şimdi acı bir sessizlik içine gömülü olan bu duvarlarda, eskiden, sanatçıların sesleri, sevinç ve bayram çığlıkları durmadan çınlardı; bu birbiri üstüne yığılmış mermerler, eskiden, görkemli saraylardı; bu devrilmiş sütunlar, tapınaklara ayrı bir güzellik verirdi; bu yıkılmış galeriler, büyük alanlar oluştururdu.

Dinsel olan saygı ödevleri ve geçim kaygısı yüzünden kalabalık bir budun, buraya akın ederdi. Zevkler yaratmakta olan bir sanayi, bütün ülkelerin zenginliklerini buraya çekerdi; Tir erguvanının Serik'in değerli ipliğiyle (2), yumuşak Keşmir kumaşlarının Lidya'nın görkemli halılarıyla, Baltık amberinin Arap kokuları ve incileriyle, Ofir altınının Tüle kalayıyla burada değiştirildiği görülürdü.

İşte bu güçlü kentten, kala kala, şimdi burada yalnızca üzüntü veren bir iskelet var! Geniş bir imparatorluktan, yalnızca karanlık ve boş bir anı kaldı! Bu büyük kapıların altında kaynaşan kalabalık, yerini bir ölüm yalnızlığına bıraktı. Gürültülü alanlara mezarların sessizliği çöktü. Bu ticaret kentinin görkemli zenginliği, çirkin bir yoksulluğa dönüverdi. Kralların sarayları yabanıl hayvanlara in oldu; tapınakların eşiklerine sürüler yayıldı; tanrıların mihraplarına pis sürüngenler yuva yaptı!.. Ah! Bunca ün nasıl söndü? Bunca yapıt nasıl ortadan kalktı: Demek insanların yaptıkları şeyler böyle hiçe dönermiş; demek uluslarla imparatorluklar böyle yok olurlarmış!

Geçmiş zamanların tarihi kafamda canlandı: Bu ülkelerde yirmi ünlü budunun yaşadığı yüzyılları anımsadım; Dicle kıyılarındaki Asurluyu, Fırat kıyılarındaki Kaldeliyi, İndus'tan Akdeniz'e dek egemen olan Pers'i düşündüm. Şam, Edom, Kudüs, Samera krallıklarını; dövüşken Filistin devletlerini; ticaret yapan Finike cumhuriyetlerini bir saydım. Kendi kendime, bugün hemen hemen ıssız kalmış olan Suriye'de o zamanlar yüz güçlü kent vardı, diyordum. Kırları köylerle, kasabalarla doluydu (3) Nereye bakılsa, yalnızca ekilmiş tarlalar, işlek yollar, sık sık evler görülürdü. Ah! O bolluk, o yaşam çağları nerede kaldı: İnsan elinin yarattığı bunca parlak şey ne oldu: O Ninova kaleleri, o Babil surları, o Persepolis sarayları, o Baalbek ile Kudüs tapınakları nerede? O Tir'in donanmaları, Arad'ın tezgâhları, Sidon'un işlikleri, o bir yığın gemici, kılavuz, tüccar,

asker nerede? O çiftçiler, o hasatlar, o sürüler; insanların yarattığı ve yeryüzüne gurur veren bütün o güzel şeyler nerede? Yazık! Bu yıkık toprağı baştanbaşa dolaştım! Eskiden bunca görkeme sahne olmuş yerleri gezdim; yüzüstü bırakılıştan, ıssızlıktan başka bir şey görmedim… Eski budunları, onların yapıtlarını aradım; yürüyen bir adamın ayağı toz üstünde nasıl iz bırakırsa, ben de bunların ancak izlerini görebildim. Tapınaklar çökmüş, saraylar yerle bir olmuş, limanlar dolup tıkanmış, kentler yıkılmış; üzerinde insan kalmayan toprak da üzüntü verici bir mezarlıktan başka bir şey değil… Ulu Tanrı! Bu uğursuz ve köklü değişiklikler nereden geliyor? Bu ülkelerin talihi niçin bu kadar değişti? Neden bunca kent yıkıldı? Neden bu eski budunlar hiç çoğalamadılar; döllerini sürdüremediler?

Kendimi böyle düşlemlere kaptırınca, kafamda durmadan yeni düşünceler uyanıyordu. Her şey, dedim, düşüncelerimi çıkmaza götürüyor; gönlümü karışıklık ve kararsızlık içinde bırakıyor. Bu ülkeler, insanlara şan ve mutluluk veren şeylerden yararlanırken, buralarda oturanlar "kâfir" budunlardı: Molok tanrısına kurban olsun diye adam öldüren Finikeli, bütün ülkelerin zenginliklerini surları içine toplardı; bir yılanın (4) karşısında yere kapanan Kaldeli zengin kentleri boyunduruğu altına alır, kralların saraylarını, tanrıların tapınaklarını soyardı; ateşe tapan Pers, yüz ulustan cizye (5) toplardı; güneşle yıldızlara tapan bu kentin insanları da, bunca lüks ve gönenç anıtları kurarlardı… Sayısız sürüler, verimli tarlalar, bol hasatlar, Tanrı korkusunun ödülü olabilecek her şey, bu putataparların elindeydi; şimdi bu dağlarda Tanrı'ya inanan kutlu budunlar oturduğu halde, her yeri ıssızlık, kısırlık bürümüş. Şimdi bu kutsal ellerde bulunan bu toprak, böğürtlenle pelin otundan başka bir şey vermiyor; insan, üzüntüler içinde ekiyor; gözyaşlarından, kaygılardan başka bir şey devşirmiyor; savaş, açlık, veba sırayla buraya saldırıyor… Oysa bu budunlar, peygamberlerin çocukları değiller mi? Bu Müslüman, bu Hıristiyan, bu Musevi, Tanrı'nın seçtiği, tanrısal iyilikler ve mucizelerle dolu budunlar değiller mi? Öyleyse niçin, bu ayrıcalıklı ırklar, aynı tanrısal iyiliklerden artık yararlanmıyorlar! Şehitlerin kanlarıyla kutsallaşmış olan bu topraklar, niçin eski nimetlerden yoksun kalıyor? Niçin bu nimetler, buradan sürülerek, yüzyıllardan beri başka uluslara, başka ülkelere göçmüşler?

Bunun üzerine, Eski Asya'nınkilerden Avrupa'nın en yenilerine dek, dinleri, görenekleri bambaşka olan budunlara, sırasıyla dünya egemenliğini verdiren derin değişiklikleri kafamdan geçirirken, doğduğum toprağın adı,

içimde Yurt duygusunu uyandırdı; gözlerimi oraya döndürerek, bütün düşüncelerimi onun bıraktığım zamanki durumu üzerinde topladım (7).

Yurdumun cömertçe ekilmiş topraklarını, pekiyi yapılmış yollarını, kalabalık kentlerini, bütün denizlere yayılmış donanmasını, iki Hindistan'dan gelen haraçlarla dolu olan limanlarını anımsadım.

Ticaretinin canlılığını, denizciliğinin genişliğini, anıtlarının zenginliğini, halkının kurduğu sanayiyi ve güzel sanatları, eskiden Mısır ile Suriye'de bulunan bütün benzerleriyle karşılaştırınca, eski Asya'daki parlaklığı bugünkü Avrupa'da yeniden bulmam, bana zevk veriyordu. Ama biraz sonra, en son bir karşılaştırmayla, düşlemimin çekiciliği bozuldu. Seyretmekte olduğum yerlerde de eskiden aynı canlılığın bulunduğunu düşününce, kendi kendime, "Bizim ülkelerimizin de…" dedim, "…bir gün böyle yüzüstü bırakılmayacağını kim bilebilir? Bugün, Seine, Times, Züderze kıyılarındaki bunca zevk kasırgası içinde, yığın coşkuya karşı, gözle gönül güçsüz kalırken, günün birinde, benim gibi, bir yolcunun tek başına dilsiz yıkıntılara oturmayacağını, budunların külleri üzerine ve büyüklüklerinin anısına gözyaşı dökmeyeceğini, kim kestirebilir?"

Bunun üzerine, gözlerim yaşla doldu; paltomun yenini başıma çekerek, insanlık konusunda karamsar düşüncelere daldım. Üzüntümden, "Ah zavallı insan!" dedim, "Yaşamın kör yazgının elinde oyuncak olmuş! Uğursuz bir güç, ölümlülerin alınyazısı üzerinde, gelişigüzel yargısını yürütüyor. Ama hayır; bunlar Tanrı adaletinin yerine gelen buyruklarıdır! Gizemli bir Tanrı, anlaşılmayan yargılarını uyguluyor! O, bu toprağı, besbelli, gizli bir ilence çarptırdı; eski kuşaklara olan hıncından, bugünküleri yıkıma uğratıyor. Ah! Tanrılığın derinliklerini araştırmayı kim göze alabilir?" (8).

Derin bir üzüntü içinde, öylece kaldım.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Hayalet

Bununla birlikte, bol bir entarinin hışırtılarına ve çıtırdayan kuru otlar üzerinde ilerleyen ağır adımlardan çıkan seslere benzeyen bir ses kulağıma çarptı. Telaş içinde, paltomun eteklerini kaldırarak her yana çabucak bir göz attım. Birdenbire solumda, ayın sönük ışığının belirsizliği içinde, yakındaki bir tapınağın sütunlarıyla yıkıntıları arasında, tıpkı mezarlardan çıkan

hortlakların betimlendiği biçimde, beyazlara bürünmüş bir hayalet görür gibi oldum. Ürperdim. Korku içinde kaçmalı mı, yoksa bunun ne olduğunu anlamalı mı diye duraksarken derin bir ses, ağır ağır, bana şu sözleri dinletti:

- İnsan, haksız yakınmasıyla, daha ne zamana dek gökleri rahatsız edecek? Daha ne zamana dek, uğradığı yıkımlar için, boş çığlıklarla suçu YAZGI'ya yükleyecek? Gözleri aydınlığa, yüreği mantıkla gerçeğin aşıladığı düşüncelere hep böyle kapalı mı kalacak? Bu ışık fışkıran gerçek, her yerde ona kendisini gösteriyor; ama onun hiç gördüğü yok! Mantığın sesi kulağına bağırıyor da, o yine işitmiyor! Haksız insan! Duygularını büyüleyen etkiyi bir an için durdurabilirsen, yüreğin düşüncenin dilinden anlayabilirse, bu yıkıntılara sor! Onların senin önüne koydukları dersleri oku!.. Siz de, ey yirmi değişik yüzyılın tanıkları, kutlu tapınaklar, kutsal mezarlar, ey eski şanlı surlar! Doğanın davası uğruna ortaya atılın! Sağlıklı bir aklın düşünme yetisine ulaşarak, haksız suçlamalara karşı tanıklık edin! Gösterişli sözler söyleyen yalancı bilgeliği ya da ikiyüzlü Tanrı korkusunu birbirinden ayırt etmeyin. Ettiği iftiralar için, insandan göğün ve yeryüzünün öcünü alın!

Ölümlülerin alınyazısıyla, kuralsız, yasasız oynayan bu kör yazgı nedir? Önlemli işlerle delice işleri aynı kapıya çıkaran bu adaletsiz zorunluluk ne? Göğün, bu ülkelere yağan ilençleri nelerdir? Bu kırların ıssız kalışına son verdirmeyen Tanrı'nın ilenci nerede? Geçmiş zamanların anıtları, söyleyin! Gökler yasalarını; yeryüzü de gidişini mi değiştirdi? Güneş, gök boşluğu içindeki ateşini mi söndürdü? Denizlerden artık bulutlar yükselmiyor mu? Yağmurlarla çiğler havada takılı mı kalıyorlar? Dağlar kaynaklara geçit mi vermiyor? Irmaklar mı kurudu? Bitkiler tohumsuz ve yemişsiz mi kaldılar? Hak tanımayan yalancı kuşak, yanıt verin! Tanrı, doğaya kendisinin koyduğu bu ilk değişmez düzeni mi bozdu? Gök, yeryüzüne; yeryüzü, kendi üzerinde oturanlara; eskiden verdikleri nimetleri, sonradan esirgediler mi? Yaratılışta hiçbir şey değişmemişse, eski olanaklar bugün de varsa, bugünkü kuşaklar, ne diye eskiler gibi olmasın? Ah; yazgıyı, tanrılığı, siz, yanlış olarak suçluyorsunuz! Yıkımlarınızın nedenlerini Tanrı'da bulmakta haksızsınız! Soysuzlaşmış, ikiyüzlü kuşak, söyleyin! Bu yerler yıkılmış, güçlü kentler ıssız kalmışsa, bu yıkıma Tanrı mı neden oldu? Bu surları yıkan, bu tapınakları temelinden kazıyan, bu sütunları kıran onun eli midir; yoksa insanın eli mi? Tanrı'nın kolu mu

kentleri kılıçtan geçirdi, köyleri ateşe verdi, halkı öldürdü, biçili ekinleri yaktı, ağaçları kökünden söktü, ekilmiş toprakları yozlaştırdı; yoksa bunları yapan insanın kolu mu?

Ürünler yok edilince açlık olduysa, bunu Tanrı'nın öcü mü yaptı; yoksa insanın bilinçsiz kızgınlığı mı? Aç kalan halkın pis şeyler yemesinden veba çıktıysa, bunu Tanrı'nın öfkesi mi gönderdi; yoksa insanın önlemsizliği mi? Savaş, açlık, veba insanları biçince, çöle dönen toprağı ıssız koyan Tanrı mıdır? Tanrı'nın açgözlülüğü mü çiftçiyi soyuyor, verimli tarlaları yağma ediyor, köyleri yıkıyor; yoksa krallarla bakanlarının gururu mu? Ailelerin servetini yıkan, onun kararlarının paraya bağlı olması mıdır; yoksa yasaları uygulayanların para canlısı olmaları mı? Bireyleri, budunları bin türlü kıvrandıran, onun tutkuları mıdır; yoksa insanların tutkuları mı? İnsanlar, yıkımlarının acısı içinde, bunlara bir umar bulamıyorlarsa, Tanrı'yı mı bilisizlikle suçlamalı; yoksa insanları mı? Ey ölümlüler! YAZGI'nın değişmezliğini ya da Tanrı'nın yargılarını suçlamaktan artık vazgeçin! Eğer Tanrı iyiyse, çektiğiniz cezayı o verir mi? Eğer adaletliyse, suçlarınızın ortağı olur mu? Hayır, hayır; insanın, ne sızlandığı acayiplik, yazgının acayipliğidir; ne de aklının, içinde yolunu şaşırdığı karanlık, Tanrı'nın karanlığıdır; onun yıkımlarının kaynağı göklerin derinliğinde değil, yeryüzünde, yanı başındadır: bu kaynak, hiçbir zaman Tanrılığın koynunda gizlenmemiştir, insanın kendi içindedir; onu insan, kendi yüreğinde taşır.

Sızlanıp diyorsun ki: "Tanrı'ya inanmayan budunlar, göklerin ve yeryüzünün nimetlerinden nasıl yararlandılar? Kutlu kuşaklar, kâfir budunlardan nasıl daha az talihli oluyorlar?" Gözleri bağlı adam! Sana dokunan çelişki, bunun neresinde? Göklerin adaletinde bulduğun bilmece nerede? Tanrısal iyiliklerle cezaları, nedenlerle sonuçları tartıya vurmayı sana bırakıyorum. Söyle: Bu Tanrı'ya inanmayan insanlar göklerin, yeryüzünün yasalarını göz önünde tutarlar; akla uygun işlerini, mevsimlerin sırasına, yıldızların gidişine göre ayarlarlarken; Tanrı, onların önlemini altüst etmek, şaşırtmak için dünyanın düzenini mi bozmalıydı? Onların elleri, bu toprakları ter ve emekle işlerken, Tanrı da yağmurların, bereketli çiğlerin yolunu değiştirip, buraları dikenliğe mi çevirmeliydi? Onların sanayii, bu toprağı verimlileştirmek için su kemerleri kurar, kanallar açar, uzaklardaki suları çöllerden geçirerek getirirken; Tanrı, dağlardaki kaynakları mı kurutmalıydı? Tanrı, insan elinin yetiştirdiği ekinleri mi kökünden sökmeli; barış içindeki köyleri mi yağma etmeli; emeğin

canlandırdığı kentleri mi yıkmalı; insan bilgeliğinin koyduğu düzeni mi bozmalıydı? Önlemle imparatorluklar kuran, onları gözüpek bir biçimde savunan, adaletle sağlamlaştıran, güçlü kentler kuran, derin limanlar açan, vebalı bataklıkları kurutan, denizi gemilerle, yeryüzünü insanlarla kaplayan, tıpkı yaratıcı ruh gibi, dünyaya devinim ve yaşam yayan bu kâfirlik nedir? Eğer kâfirlik buysa, gerçek inanç nedir? Kutluluk yıkıcılık mı demektir? Havayı kuşlarla, yeryüzünü hayvanlarla, dağları sürüngenlerle dolduran Tanrı; doğaya baştanbaşa can veren Tanrı, yıkıntılar ve mezarlar Tanrısı mıdır? Ortalığı yıkmakla kendisine saygı gösterilmesini, yangın çıkarmakla tapınma törenleri yapılmasını mı istiyor? İlahî okumak yerine, iniltiler; kendisine tapanlardan cinayetler; tapınak olarak da ıssız, yıkılmış bir dünya mı dilemektedir? Kutlu, dindar kuşaklar! Oysa bunlar, işte sizin ürünleriniz! İşte Tanrı korkunuzun verdiği yemişler! Budunları öldürdünüz, kentleri yaktınız, ekili toprakları yozlaştırdınız, yeryüzünü ıssız bıraktınız; sonra da, bu yaptığınız işler için bir karşılık istiyorsunuz! Besbelli, size mucizeler göstermeli! Boğazladığınız köylüleri diriltmeli, yıktığınız duvarları yeniden örmeli, yok ettiğiniz ekinleri yeniden yetiştirmeli, göklerin ve yeryüzünün bütün yasalarına karşı gelmeli: Tanrı'nın kendisinin koyduğu bu yasalar; bütün yasalardan, bütün peygamberlerden eski olan sonsuz yasalar; insanın ne bilisizliğinin, ne de tutkularının bozabildiği değişmez yasalar! Ama bu yasaları yanlış bilen Tutkuyla, nedenlere hiç bakmayan, sonuçları hiç kestiremeyen bilisizlik, ruhlarının budalalığı içinde, dediler ki: "Her şeyi yapan rastlantıdır; kör bir yazgı, önlemin ya da bilginin hazırlıklı olmasına meydan bırakmadan yeryüzüne iyilikle kötülük saçıyor." Ya da, ikiyüzlü bir dille, "Her şey Tanrı'dan geliyor; o, bilgeliği aldatmaktan, aklı şaşırtmaktan hoşlanıyor…" dediler. Bilisizlik de, şeytana kapılarak övündü: "Öyleyse, gücüme giden bilimle eşit olurum; beni yoran, rahatsız eden önlemi yararsız bir duruma getiririm." Hırs ekledi: "Ben de zayıfı ezerim, onun emeğinin ürünlerini atıştırırım; ona: "Tanrı böyle buyurdu, yazgı böyle diledi, derim."
- Ama ben de, yerin ve göğün yasaları üzerine, insanın yüreğine egemen olan yasalar üzerine ant içiyorum! İkiyüzlü kimse çevirdiği dolaplarda, haksızlık eden hırsında aldandığını görecektir. İnsanın mutluluğunu sağlam temellere dayamak ve ona gerçek zevkler vermek gibi derin ve ince bir işte; ahmaklık, bilimle bilgeliğe üstün olmaya; körlük, önlemi yenmeye kalmadan güneş yolunu değiştirecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Açıklama

Hayalet, işte böyle konuştu. Bu sözlerin verdiği şaşkınlık içinde, türlü düşüncelerle heyecanlanıp uzun zaman sustum. Sonunda, konuşmak için cesaret bulmaya çalışarak ona şöyle dedim: "Ey mezarlar ve yıkıntılar perisi! Senin hazır oluşun, senin çetinliğin duygularımı altüst etti; ama sözlerindeki doğruluk ruhuma güven veriyor. Bilisizliğimi bağışla. Yazık! İnsanın gözü görmüyorsa, onun çektiği acıları doğuran bu körlük, bir de ona suç mu işletecek? Mantığın sesini anlayamadığım oldu; ama onu tanıdıktan sonra, hiç bir zaman geri çevirmedim. Ah! Yüreğimi okursan; onun, gerçeği ne denli istediğini, nasıl tutkuyla aradığını öğrenirsin. Bu uzak yerlerde beni görmen de, onun peşinde olduğum için değil midir? Yazık! Yeryüzünü dolaştım; köyleri, kentleri gezdim; her yerde yoksullukla acı görerek türdeşlerimi kıvrandıran acıları duymak, ruhumu derinden yaraladı. İçimi çekerek: "İnsan, yalnızca sıkıntı ve acı için mi yaratıldı?" Umarlar bulmak için, acılarımızı düşünmeye kendimi verdim. Dedim ki: "Çürümüş toplumlardan ayrılacağım; ruhun, tokluk yüzünden bozulduğu saraylardan, yoksulluk yüzünden bayağılaştığı kulübelerden uzaklaşacağım; ıssız yerlere gidip yıkıntılar içinde yaşayacağım; eski anıtlardan geçmiş zamanların bilgeliğini soracağım; eskiden Asya'da devletlerin yüceliğini, budunların ününü oluşturmuş olan ruhu, mezarların içinden çağıracağım. Yasa koyucularının da kemiklerine, imparatorlukların neden yükselip yıkıldıklarını; ulusların gönencini ve yıkımlarını doğuran nedenleri; toplumlarda barışın, insanların mutluluğunun hangi ilkelere dayanması gerektiğini soracağım."

Sustum; önüme bakarak, perinin yanıtını bekledim. O da, "Barışa, mutluluğa kavuşanlar, adaletten ayrılmayanlardır" dedi; "Genç adam! Yüreğin doğruluktan şaşmayarak, gerçeği arıyorsa; gözlerin, boş düşünceler bağının arasından hâlâ gerçeği tanıyabiliyorsa, yakarın boşa gitmeyecek: Çağırdığın gerçeği gözlerinin önüne sereceğim; istediğin bilgeliği sana öğreteceğim; seni, mezarların bilgeliğine, yüzyılların bilimine yükselteceğim…" Bu sözlerden sonra, bana yaklaşarak elini başıma koydu: "Yüksel bakalım, ölümlü yaratık; duygularını da, içinde süründükleri tozdan kurtar…" İçimi ansızın, uçmaktan gelen bir ateş kapladı, bizi yeryüzünden ayırmayan bağlar çözülür gibi oldular; tıpkı Perinin uçmasıyla kalkan yeni bir buğu gibi yükseklere götürüldüğümü duydum. Orada, göklerin en üstünden, gözlerimi yeryüzüne indirince, yeni bir sahne

gördüm. Ayaklarımın altında, boşlukta yüzen, aya benzeyen, ama daha ufak, daha az aydınlık bir küre, bana yüzlerinden birini (9) gösteriyordu. Bu yüz, kimisi beyazımsı, bulanık, kimisi esmer, yeşil ya da gümüş rengi büyük lekeler serpili bir tepsiye benzemekteydi. Ben bu lekelerin ne olduklarını anlamaya çabalarken, Peri, "Gerçeği arayan adam! Bu görüleni tanıdın mı?" dedi. "Ey Peri! Başka bir yerde ay küresini görmemiş olsaydım, bunu o sanırdım" diye yanıt verdim, "Çünkü bu da, o gezegenin, bir tutulma zamanındaki loşluğu içinde, teleskopla görünüşüne benziyor: Bu türlü türlü lekelerse denizlerle karalar olmalı."

- Evet, dedi, denizlerle karalar; hem de üstünde bulunduğun yarımküredeki denizlerle karalar…

- Ya! diye haykırdım, üstünde ölümlülerin yaşadıkları yeryüzü mü bu?

- Evet, dedi, tepsinin büyük bir parçasını gelişigüzel kaplayan, hemen hemen her yanı çevrili bu sisli boşluk, sizin Büyük Okyanus dediğiniz yerdir; Güney Kutbu'ndan ekvatora doğru ilerleyerek, önce büyük Afrika ve Hindistan körfezini oluşturur; sonra doğuda Malezya Adaları arasından Tatarlar ülkesi sınırlarına kadar uzanır; bir yandan da, Asya'nın kuzeyine dek, Afrika ile Avrupa kıtalarını kaplar. Ayaklarımızın altında, dörtgen biçimindeki bu yarımada, Arapların çorak ülkesidir; solundaki, içi hemen hemen onun kadar çıplak, yalnızca kıyıları yeşilimsi büyük kıta da, zencilerin oturduğu kavruk topraktır (10). Kuzeyde, düzensiz ve boylu boyunca dar bir denizin (11) ötesindeki yerler, bol çayırları ve ekili tarlalarıyla Avrupa topraklarıdır: Bunun sağında, Hazar Denizi'nden başlayarak, Tatar ülkesinin karlı, çıplak ovaları uzanır. Bize doğru gelirken, bu beyazımsı boşluk, Çin'i dünyanın geriye kalan parçasından ayıran, hüzünlü, engin Gobi çölüdür. Yukarıdan aşağıya, yana doğru gözümüzün alabildiğine uzanan şu dalgalı topraktaki imparatorluğu görüyorsun. Kıyılarındaki şu kesik çıkıntılar, şu serpili noktalar da, ıtırların, güzel kokuların üzünçlü sahipleri olan Malezyalı budunların adalarıyla yarımadalarıdır. Uzakta denize doğru ilerleyen şu üçgen, çok ünlü Hindistan Yarımadası.

Ganj'ın kıvrıntılı akışını, Tibet'in yalçın dağlarını, zengin Keşmir koyağını, tuzlu İran çöllerini, Fırat ile Dicle'nin kıyılarını, Şeria'nın iki yanı çevrili yatağını ve ıssız Nil'in kanallarını görüyorsun…

- Ey Peri, diye sözünü kestim, ölümlü bir yaratığın gözü bunca uzak şeye ulaşamaz… Birdenbire, bana bir görme yeteneği gelerek gözlerim kartalınkilerden daha keskinleşti; yine de ırmakları ancak kıvrıntılı şeritler, dağları çapraşık izler, kentleri satranç tahtasındaki küçük bölmeler gibi görebildim.

Peri, parmağıyla yerleri göstererek, şöyle dedi:

- Nil'in çizdiği uzun, çorak koyağın içinde gördüğün kümeler, eski Habeşistan'ın övündüğü zengin kentlerin iskeletleridir; işte budunlar üzerinde, hâlâ onlar bilmeden egemenliğini yürüten bunca düşüncenin gizemli beşiği, bilimlerle sanatların ilk merkezi, şu yüz saraylı Teb kenti. Daha aşağıda, şu dört köşeli kümeler, büyüklüklerinden ürktüğün piramitlerdir. Bunların ötesinde, denizle yalçın dağların arasındaki dar kıyıda Finikeli budunlar oturdular. Burada Tir, Sidon, Gaze, Berid kentleri vardı. Denize varmayan şu ince su, Şeria ırmağıdır. Şu çıplak kayalar, eskiden dünyayı etkileyen olaylara sahne oldu. İşte şu Horeb Çölü'yle şu Sina Dağı'nda, derin bilgili ve yiğit bir adam, sıradan insanın bilmediği araçlarla bütün insanlığı etkisi altında bırakan kurumlar kurdu. Yandaki çıplak kıyıda, artık hiçbir gösteriş izi görmüyorsun; ama eskiden burası bir servet yığınağıydı. Burada bulunan Edom limanlarındaki Finikeli ve Yahudi gemileri, Arabistan Yarımadası'nı dolaşarak, Havila'dan inci, Saba ile Ofir'den altın almak için, İran Körfezi'ne giderlerdi. Evet, şurası, Umman ile Bahreyn kıyısındaki bu lüks ticaretinin merkezi de, devingenliği ve gösterdiği değişmelerle, eski budunların talihini çizdi: Seylan'ın değerli taşlarıyla kokuları, Keşmir'in şalları, Golkond'un elmasları, Maldiv'in amberi, Tibet'in miski, Koşen'in sabır otu, Hindistan'ın tavus kuşlarıyla maymunları, Hadramut'un günlüğü, Afrika'nın kokulu zamkı, gümüşü, altın tozu, fildişi buraya gelmekteydi; bu nimetler, Mısır ve Suriye gemileriyle buradan kalkarak bazen Kızıldeniz'den geçti ve sırasıyla Teb'in, Sidon'un, Memfis'in, Kudüs'ün zenginliğini besledi; bazen da Dicle ile Fırat'ı çıkıp, Asur uluslarının, Medler'in, Kaldeliler'in, Persler'in canlılığını artırdı. Bu zenginlikler, iyi ve kötü kullanılmalarına göre de, sırasıyla o ulusların etkinliğini artırdı ya da yıktı. İşte sütunlarını gördüğün Persepolis'in; yedi sıra surlarının yıkılmış olduğu Ekbatan'ın; darmadağın toprak kümelerinden başka bir şeyi kalmıyan Babil'in; adı bile unutulmaya başlanan Ninova'nın; Tabsak'ın, Aanato'nun, Gerra'nın, bu yıkılmış Tüdmür'ün görkemini doğuran merkez. Ey hep ünlü kalan adlar! Ünlü alanlar! Unutulmaz ülkeler!

Görünümünüz insana ne derin dersler veriyor! Bu toprağın üstünde, ne yüksek gerçekler yazılı! Geçmiş zamanların anıları, kafamda canlanın! Bunca türlü çağlarda insanın yaşamına tanık olmuş yerler, onun talihinin geçirdiği değişiklikleri bana çizin! Bu değişikliklerin nedenlerini söyleyin! Onun başarılarıyla başarısızlıklarının hangi kaynaklardan geldiğini söyleyin! Acılarının nedenlerini, kendisine açıklayın! Yanlışlarını göstererek onu eğitin! Ona kendi bilgeliğini öğretin de, geçmiş kuşakların deneyimleri, bugünkü ve gelecek kuşaklar için bir ders tablosu, bir mutluluk tohumu olsun!

BEŞİNCİ BÖLÜM

Evren içre insanın durumu

Peri biraz sustuktan sonra sözünü şöyle sürdürdü:

- Ey gerçeğin dostu! Sana daha önce de söyledim. İnsan boş yere, yıkımlarında karanlık ve düşlemsel etkenler görüyor; boş yere, acılarına gizemli nedenler arıyor… Evrenin genel düzeni içre insanın durumu, elbette ki engellere kul köledir, elbette ki onun yaşamına üstün güçler egemendir. Ama bunlar, ne bir kör yazgının buyrukları, ne de görülmedik, şaşırtıcı varlıkların hevesleridir: Bir parçası olduğu dünya gibi, insan da, gidişleri düzenli, sonuçları ve özleri değişmez doğal yasaların boyunduruğu altındadır. İyiliklerle kötülüklerin ortaklaşa kaynağı olan bu yasalar, hiç de uzak yıldızlarda yazılı ya da gizemli kitaplarda gizlenmiş değildir; yeryüzündeki varlıkların doğalarında, onların yaşamlarıyla birleşmiş olarak, her zaman, her yerde insanın karşısındadırlar; onun duygularını yönetirler, zekâsına yol gösterirler, yaptığı her işin cezasını ve ödülünü verirler. İnsan bu yasaları tanımalıdır! Kendisini çevreleyen varlıkların niteliğini, kendi öz niteliğini anlamalıdır! O zaman, acılarının nedenlerinin neler olduğunu, bunlara ne umarlar bulunabileceğini öğrenir.

Evrene can veren gizli güç, insanın bulunduğu küreyi yaratınca, onun parçaları olan varlıklara da temelli özellikler verdi. Bu özellikler varlıkların bireysel davranışlarının kuralı, karşılıklı ilişkilerinin bağı, bütündeki uyumun yaratıcısı oldular. Gizli güç bunu yapmakla, nedenlerle sonuçlara, ilkelerle sonuçlara dayanan sürekli bir düzen kurdu. Bu düzen de, bir rastlantı görünüşü altında evreni yönetiyor; dünyanın denkliğini sağlıyor: O güç, böylelikle, ateşe etkinliğini, havaya esnekliğini, maddeye ağırlık ve

yoğunluğunu verdi; havayı sudan daha hafif, madeni topraktan daha ağır, tahtayı çelikten daha az sert yaptı; alevin yükselmesini, taşın düşmesini, bitkinin gövermesini buyurdu. Hem bunca türlü varlıklarla çarpıştırmak, hem de çelimsiz yaşamını korumak istediği insana, duymak yetisini verdi. Bu yeti sayesinde yaşamı için zararlı her davranış, insanda bir acı duyusu, her uygun davranış da bir zevk ve rahatlık duyusu uyandırdı. Bu duyularla, ara sıra duygularını yaralayan şeyden uzaklaşan, ara sıra duygularını okşayan şeye sürüklenen insan, yaşamını sevmek ve korumak zorunda kalmıştır. Böylelikle, "ben" sevgisi, rahatlık isteği, acıdan nefret, DOĞA'nın insanı bağladığı en önemli yasalar olmuşlardır. Herhangi düzenleyici gücün insanı yönetmek için koyduğu, madde dünyasındaki devinim yasalarına benzeyen bu yasalar, ruh dünyasında olup bitenlerin basit ve verimli ilkesi oldular.

İşte insanın durumu budur. O, bir yandan çevresindeki öğelerin etkisi altında bulunduğu için, kaçınılmaz birçok kötülüklerin kuludur. DOĞA, bu kararında sertlik göstermişse de, bir yandan da adaletli davranarak, dahası, göz yumarak, bu kötülükleri karşılıkları olan iyilikler sayesinde azaltmakla kalmamış; üstelik insana, iyilikleri çoğaltmak, kötülükleri azaltmak gücünü de vermiştir. Böylelikle, sanki ona demiştir ki: "Kendi elimle yaptığım çelimsiz yapıt! Sana hiç borçlu değilim, ama yine de sana yaşam veriyorum; seni yerleştirdiğim yeryüzü senin için oluşturulmadı; bununla birlikte, onu senin yararlanmana bırakıyorum. Onda iyiliklerle kötülüklerin karıştığını göreceksin; bunları ayırt etmek sana düşer: adımlarını ister çiçekli yollarda, ister dikenli yollarda atarsın. Talihini kendin yap; alınyazını sana bırakıyorum." Evet, insan, alınyazısını kendisi yazdı; yazgısının ara sıra gösterdiği başarıları ya da başarısızlıkları kendi yarattı. O, karşılaştığı bunca acıyla yaşamını ağulayıp zayıflığından ya da önlemsizliğinden inleyeceğine, hangi ilkelerden yola çıktığını ve ne denli yükseğe ulaşabildiğini düşünerek kendi gücünü anlar, dehasıyla övünürse, belki daha çok haklı olur.

ALTINCI BÖLÜM

İnsanın kaynak durumu

Kaynakta, tence de, ruhça da çırılçıplak yaratılan insan, karmakarışık ve yabanıl toprağın üstünde, kendisini rastlantıya bırakılmış buldu. Bilinmez gücün yarattıktan sonra yüzüstü bıraktığı bu öksüz, hiçbir zaman

yanında gereksinmelerini kendisine bildirmek, görevlerini öğretmek için göklerden inmiş varlıklar görmedi; gereksinmelerini bilmeyi, yalnızca duygularına borçlu oldu; görevlerini de yalnızca gereksinmeleri doğurdu. Tıpkı öteki hayvanlar gibi, geçmişin deneyimi ve geleceğin öngörüsü olmadan, ancak kendi doğasının duygulanımlarıyla yönetilerek, ormanlar içinde başıboş dolaştı; açlığın acısından yiyecek peşine düştü, geçimini sağladı; havanın soğuğuna, sıcağına karşı, gövdesini örtmek istedi, kendisine giyecekler yaptı; güçlü bir zevkin çekişiyle, kendisine benzeyen bir yaratığa yaklaştı, soyunu sürekli kıldı.

Böylelikle, onun her nesneden edindiği izlenimler, yetilerini uyandırarak, yavaş yavaş anlayış gücünü geliştirdi, karanlık bilisizliğini ışıtmaya başladı; gereksinmeleri, sanayiini doğurdu; karşılaştığı tehlikeler, gözüpekliğini yarattı; yararlı bitkileri zararlılarından ayırt etmeyi, doğal düşmanlarını yenmeyi, bir avı yakalamayı, yaşamını savunmayı, yoksulluğunu azaltmayı öğrendi.

Böylelikle, "ben" sevgisi, acıdan nefret etme, rahatlığı isteme; DOĞA'nın koyduğu yabanıl ve barbar durumdan insanı kurtaran basit ve güçlü etkenler oldu. Şimdi insan, zevk dolu bir ömür sürer, her gününü başka bir tatla geçirebilirken, övünmekte ve kendi kendisine şöyle demekte haklıdır: "Beni çevreleyen nimetleri ortaya çıkaran benim; mutluluğumu kendim yaptım: güvenli ev, kullanışlı giyecekler, bol ve sağlıklı yiyecekler, sevimli kırlar, verimli yamaçlar, kalabalık imparatorluklar, hepsi benim yapıtlarımdır; bensiz bu yeryüzü, karışıklık içinde kalır, pis bir bataklıktan, yabanıl bir ormandan, korkunç bir çölden başka bir şey olmazdı."

Evet, yaratıcı insan, sana saygım var! Göklerin genişliğini ölçtün, bütün yıldızları hesapladın, bulutların içinden şimşeği yakaladın, denizleri ve fırtınaları yendin, bütün doğa öğelerini kendine köle yaptın: Ah! Nasıl oldu da bunca yüce olan atılımlara, onca çok sapıtma da karıştı?

YEDİNCİ BÖLÜM

Toplulukların ilkesi

Bununla birlikte, su ve kara avcısı olan ilk insanlar, yabanıl hayvanlarla balıkların ardı sıra, ormanlar içinde, ırmak kıyılarında dolaşmaktayken, tehlikelerle kuşatıldıkları, düşmanların saldırısına

uğradıkları, yırtıcı hayvanlar, sürüngenler ve açlık yüzünden acı çektikleri için, birey olarak zayıflıklarını anladılar. Ortaklaşa bir güvenlik gereksinmesi ve aynı acıları duymalarının verdiği karşılıklı bir yardımlaşma duygusuyla davranarak, güçlerini ve ellerindeki olanakları birleştirdiler. Biri, bir tehlikeyle karşılaşınca, birçokları yardımına koştu; birinin yiyeceği bulunmazsa, bir başkası onunla avını paylaştı: Böylelikle insanlar, yaşamlarına güven vermek, yetilerini artırmak, zevklerini korumak için birleştiler; ben sevgisi de topluluğun ilkesi oldu.

Uğradıkları türlü kazaların yinelenişinden, başıboş bir yaşamın yorgunluklarından, sık sık çıkan kıtlıkların verdiği kaygılardan ders alan insanlar, aralarında düşünerek dediler ki: "Pinti bir toprağın üzerine dağılmış yemişleri araya araya günlerimizi ne diye öldürelim? Ne diye ormanlarda, dalgalar arasında kaçışan avları kovalaya kovalaya kendimizi tüketelim? Bizi besleyen hayvanları, neden elimizin altında toplamayalım? Verdiğimiz emekleri, niçin onları çoğaltmak, onları korumak için kullanmayalım? Ürünleriyle beslenir, derileriyle giyiniriz; günün yorgunluklarının, yarının kaygılarının dışında yaşarız." İnsanlar, birbirlerine yardım ederek, oynak yaban keçisini, korkak koyunu yakaladılar; sabırlı deveyi, yabanıl boğayı, hırçın atı ellerine geçirdiler. Sanayileriyle övünerek, ruhlarının sevincine gömüldüler; rahatın, kolaylığın tadını almaya başladılar. Her akıl yürütmenin temel ilkesi olan ben sevgisi de böylece bütün zevklerin, bütün sanatların yaratıcısı oldu.

İnsanlar, uzun boş zamanlarda, düşüncelerini birbirlerine anlatarak günlerini geçirebilince, yeryüzüne, göklere, kendi yaşamlarına, düşünceli ve meraklı gözlerle baktılar. Mevsimlerin gidişine, doğa öğelerinin etkisine, yemişlerle bitkilerin özelliklerine dikkat ettiler. Zekâlarını da zevklerini artırmak için kullandılar. Bazı ülkelerde, birtakım küçücük tohumların içinde tene yarayan, taşınmaya ve saklanmaya elverişli bir madde bulunduğunu görünce, doğanın yaptığı işe öykündüler; toprağa koydukları pirinç, arpa, buğday da diledikleri gibi ürün verdi. Başka yerlere gitmeden, az zamanda bol yiyecek bulmak ve gelecekteki gereksinmelerini de karşılayacak yiyecekler elde etmek olanağını buldukları için de, kendilerine sürekli olarak yaşayacakları yerler yaptılar; evler, köyler, kentler kurdular; budunlar, uluslar ortaya çıkardılar; ben sevgisi de gücün, dehânın bütün gelişmelerini yarattı.

Böylelikle insan, yalnızca kendi yetilerinin yardımıyla, talihini bugünkü şaşırtıcı yüksekliğe çıkarmasını bildi. Varlığında yazılı olan yasayı titizce göz önünde tutup, onun tek ve gerçek konusunu bağlılıkla yerine getirene ne mutlu! Ama insan, uğursuz bir önlemsizlikle bu yasayı ara sıra tanımadı, ara sıra onun sınırını aştı; yanılmalar ve yıkımlar çıkmazına daldı. Ara sıra sapıtan, ara sıra körleşen ben sevgisi de verimli bir yıkımlar ilkesi oldu.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Toplu yaşamdaki kötülüklerin kaynağı

Gerçekten, insanlar yetilerini geliştirir geliştirmez, duyguları okşayan şeylerin çekiciliğine tutulup, kendilerini dizginsiz isteklerine kaptırdılar. Artık onlar, DOĞA'nın kendilerini yaşama bağlamak için, gerçek gereksinmelerine kattığı haz duygusunu yetersiz buldular; yeryüzünün kendilerine sunduğu ya da kendi sanayilerinin ortaya çıkardığı nimetlerle yetinmeyerek, zevklere gömülmek istediler; türdeşlerinin edindikleri şeylere göz koydular.

Güçlü bir adam, emeklerinin ürünlerini elinden almak için, zayıf bir adamın karşısına çıktı; zayıf da, zorbalığa karşı koymak üzere, başka bir zayıfı yardıma çağırdı; iki güçlü, birbirine dedi ki: "Zayıfların ellerinde bulunan nimetlerin benzerlerini edinmek için ne diye kollarımızı yoralım? Birlik olalım ve onları soyalım; onlar bizim için yorulurlar, biz de zahmetsizce yararlanırız." Güçlüler ezmek; zayıflar, karşı koymak için birleşince, insanlar da karşılıklı olarak acı çektiler. Yeryüzünü genel, uğursuz bir anlaşmazlık kapladı. Bu anlaşmazlık içinde ortaya çıkan bin bir türlü yeni tutkular da, sonsuz bir yıkımlar zincirine yol açtılar.

Böylelikle bu aynı ben sevgisi, ölçülü, önlemli kaldıkça bir mutluluk ve yetkinlik ilkesi iken, kör ve düzensiz olunca da ahlak bozucu bir ağu durumuna geldi. Bilisizliğin eşi ve kardeşi olan hırs da yeryüzünü kasıp kavuran bütün kötülüklerin nedeni oldu.

Evet, BİLİSİZLİK ile HIRS! İşte insan yaşamındaki bütün kötülüklerin çifte kaynağı! İnsan, bunların yüzünden, kendi dışındaki nesnelerle olan ilişkilerinde, doğanın yasalarını tanımadı; ya da bu yasaların dışına çıktı; yaşamına zarar vermekle de birey ahlakını çiğneyip geçti.

Bunların yüzünden gönlünü sevgiye, ruhunu hak duygusuna kapayarak türdeşini kırdı, yaraladı; toplum ahlakını da çiğneyip geçti. Bilisizlikle hırs yüzünden, insan insana, aile aileye, boy oymağa karşı ayaklandı; yeryüzü, kanlı bir anlaşmazlık ve haydutluk sahnesine döndü: Bilisizlikle hırs yüzünden, her devletin içine ateş sokan gizli bir savaş, yurttaşı yurttaştan ayırdı; aynı toplum ezenlerle ezilenler, efendilerle köleler diye bölündü; bunların yüzünden bir ulusun önderleri kimi zaman küstahça, korkusuzca, ulusun kölelik zincirlerini yine ulusta arayıp buldular; iktidar olmak aç gözlülüğüyse siyasal baskıyı kurdu; kimi zaman da ikiyüzlülük ve kurnazlıkla gökten yalancı iktidarlar ve insana saygı duymayan boyunduruklar indirdiler; budalaların hırsı da, din baskısını kurdu. Bunların yüzünden iyiyle kötü, haklıyla haksız, yerginlikle erdem düşünceleri bozulup kılık değiştirdi; uluslar da yanılgılar ve yıkımlar çıkmazına daldı… İnsanın bilisizliğiyle hırsı!.. İşte yeryüzünü bozan kötülük cinleri! İşte imparatorlukları yıkan alınyazısı buyrukları! İşte, bu eski şanlı surlara çarpan; kalabalık bir kentin yüceliğini, bir yıkıntı ve yas yalnızlığına döndüren göğün ilençleri!.. Ama insanı kıvrandıran bütün acılar kendi içinden geldiği için, o da bunların umarlarını, yine kendi içinde bulmak zorunda kaldı. Bu umarlar, orada aranmalıdır.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Hükümetlerin ve yasaların kökeni

Gerçekten, birbirlerine yaptıkları kötülüklerden yorgun düşen insanlar, bir süre sonra barışa susadılar; yıkımlarının nedenleri üzerinde düşünerek, dediler ki: "Tutkularımız yüzünden, birbirimize, karşılıklı olarak zarar vermekteyiz; herkesin her şeyi elde etmek istemesinden, hiç kimse bir şey elde edemiyor; birisinin bugün yakaladığı, yarın elinden alınıyor; kendi hırsımız, kendi üzerimize dönüyor. Davalarımızı yargılayacak, anlaşmazlıklarımızı uzlaştıracak yargıcılar atayalım. Güçlü, zayıfın karşısına çıkınca, yargıcı onun başını ezer; zorbalığı önlemek için de bizim kollarımızı kullanır. Her birimizin canı, malı ortaklaşa bir koruma ve güven altında bulunur; doğanın bütün nimetlerinden yararlanırız."

Topluluklardaysa bireylerin davranışlarına kural; haklarına ölçü; karşılıklı ilişkilerine yasa olan; ara sıra gizli, ara sıra açık anlaşmalar belirdi. Birkaç adam, bu anlaşmaları gözetmekle görevlendirildi. Halk,

hakları tartacak tartıyı, saldırıları cezalandıracak kılıcı bu adamların eline verdi.

Bunun üzerine, bireyler arasında ortaklaşa güven yaratan mutlu bir güçler ve davranışlar denkliği kuruldu. Hak duygusuyla adaletin adları yeryüzünde tanındı, saygı gördü. Her insan, barış içinde emeğinin ürünlerinden yararlandığı için, kendisini tümüyle ruhunun esinlerinde bıraktı. Gerçek ya da umulan nimetlerin doğurduğu ve yaşattığı çalışmalar, doğayla sanatın bütün zenginliklerini geliştirdi. Tarlalar ekinlerle, koyaklar sürülerle, yamaçlar yemişlerle, denizler gemilerle kaplandı. İnsan da yeryüzünde mutluluğa ulaştı, güç kazandı.

Böylelikle, onun kendi önlemsizliğinden çıkan düzensizliği, yine kendi bilgeliği onardı. Onun bilgeliği, yine kendi varlığının yapısındaki doğa yasalarının bir sonucu oldu. Kendi mallarını korumak için, başkasınınkilere saygı gösterdi; hırs da düşünceli bir ben sevgisinde karşısında bir engel buldu.

Böylelikle ben sevgisi, her bireydeki bu ilksiz etken, her topluluğun zorunlu temeli oldu; bütün ulusların talihi de bu doğa yasasının gözetilmesine bağlı bulundu. Anlaşmalardan doğan yapma yasalar bu doğa yasasının yöneldiği amaca doğru yöneldikçe ve onun gösterdiklerini yerine getirdikçe, her insan, güçlü bir içgüdüyle kalkınarak, varlığının bütün yetilerini geliştirdi; birey mutluluklarının çokluğundansa, genel mutluluk ortaya çıktı. Bu yasalar, tersine olarak, insanın mutluluğa doğru atılışını aksattıkça, gerçek etkenlerinden yoksun kalan insanın gönlü, devinimsizlik içinde çöktü; bireylerin gücü yetmezliği de genel zayıflığı doğurdu.

İmdi, kızgın ve öngörüsü olmayan ben sevgisi, insanı durmadan kendi benzerine karşı kışkırttığı ve dolayısıyla topluluğu çürütüp dağıtmaya yöneldiği için, hırsların çatışmalarını yatıştırmak, güçler arasındaki denkliği korumak ve herkese rahat yaşayabilmeyi sağlamak, yasaların yeterliliğine ve topluluğu evirip çevirenlerin erdemine bağlıydı. Bundan amaç, toplulukların birbirleriyle çatışmasında, kamunun olan şeyin korunmasından yana herkesin aynı ilgiyi duyması ve aynı çıkarı görmesiydi.

Öyleyse imparatorlukların yücelik ve gönençlerinin içerdeki etkin nedeni, hükümetlerle yasalardaki hak duygusu; bunların güçlerinin

dışarıdaki ölçüsüyse, kamu varlığına ilgi duyanların sayısı ve bu ilginin derecesi olmuştur.

Bir yandan da, insanların çoğalması, bunların birbirleriyle ilişkilerini karmaşıklaştırarak hakların sınırlanmasını güçleştirdiğinden; tutkuların sürekli çatışması yüzünden beklenmedik aksaklıklar çıktığından; anlaşmalar eksik, yetersiz ya da temelsiz olduklarından; yasaları yapanlar ara sıra bunların amacını yanlış anladıklarından, ara sıra da bu amacı gizlediklerinden; yasaları uygulayanlar başkasının hırsını dizginleyeceklerine, kendi hırslarına kapıldıklarından toplumların içine karışıklık ve düzensizlik girdi. Bilisizlik ve hırstan dolayı yasalarda görülen eksiklik ve hükümetlerde beliren adaletsizlik de, budunların yıkımlarına, devletlerin de yıkılışına yol açtı.

ONUNCU BÖLÜM

Eski devletlerdeki gönencin genel nedenleri

Ey bilgelik isteyen genç adam! İşte yıkıntılarını seyrettiğin bu eski devletlerin uğradıkları derin değişmelerin nedenleri! Nereye baksam, hangi zamanı düşünsem, hep aynı gelişme ya da yıkılış, yükselme ya da çöküş ilkeleri kafamda canlanır. Nerede güçlü bir budun, mutlu bir imparatorluk varsa, bu, orada uzlaşılarak yapılmış yasaların doğa yasalarına uygun olmasındandır. Burada hükümet de, insanların karşılıklı iyi niyetle yetilerini kullanmalarını; canlarıyla mallarının eşit bir güvenlik altında bulunmasını sağlıyor demektir. Tersine, bir imparatorluğun yıkıntıya dönmesi ya da dağılması, yasalarda yanılmalar ya da eksiklikler bulunduğu içindir; ya da bozuk hükümet, bu yasaların dışına çıkmaktadır. Önceleri önlemli ve adaletli olan yasalarla hükümetlerin sonradan bozulmaları da, insanlık tarihinin gösterdiği gibi, iyileşme ya da kötüleşmenin insan benliğinin niteliğine, eğilimlerinin yönüne, bilgilerinin artmasına, olaylarla koşulların birleşmelerinin biçimine bağlı olmasındandır.

Ulusların çocukluk çağında, henüz yetileri aynı olan insanlar aynı gereksinmeleri duyarak ormanların içinde yaşarlarken, güç bakımından da hemen hemen eşittiler; bu, toplulukların kuruluşu için, verimli ve yararlı bir durum yarattı; bu eşitlikle, her birey kendisini başkasına karşı bağımsız olarak duyumsadığından, kimse başkasına köle olmadı; kimsede de efendi olmak düşüncesi yoktu. Kölelik de, kıyıcılık de toy insanın bilmediği

şeylerdi; elinde kendisine yetecek olanaklar bulunduğundan, yabancılardan ödünç almayı kafasından bile geçirmiyordu. Hiç borç altına girmiyor, hiçbir şey istemiyor, başkasının haklarını kendi haklarına bakarak ölçüyordu; adalet konusunda da doğru düşünceleri vardı; tutumluluk ve haz becerileri olmadığından, yalnızca gereken kadarını elde etmesini biliyordu; gereksinmesi dışında bir isteği olmadığı için de, hırs uyuşuk kalıyordu.

Hırs uyanmaya kalkarsa, gerçek gereksinmelerine saldırılan insan ona bütün gücüyle karşı koyuyor; yalnızca bu karşı koyma düşüncesi, mutlu bir denklik yaşatıyordu.

Böylelikle kaynak eşitlik, henüz antlaşma yapılmamışken, kişilerin özgürlüğünü, malların eşitliğini sağlıyor; ahlak ve düzen yaratıyordu. Herkes kendisi için, kendi başına çalışıyordu; insanın gönlü hiç boş kalmadığından, günah olan isteklerin peşinde dolaşmıyordu. İnsanın elindeki nimetler azdı, ama bunlar genel gereksinmelerini karşılıyordu. İnsaflı doğa da, onun gereksinmelerinin genişliğini kendi gücünün genişliğinden küçük tuttuğundan, ellerinin emeği, bolluğu; bolluk da, insan sayısının artışını yarattı; sanatlar gelişti, ekili topraklar genişledi; sayısız insanla dolan yeryüzü, ayrı parçalara bölündü.

İnsanlar arasındaki ilişkiler karmaşıklaşınca, topluluklarda iç düzeni yaşatmak daha güç oldu. Zaman ve sanayinin doğurduğu zenginlikler, hırsı da canlandırdı; bireyler arasında kolay sağlanan eşitlik, aileler arasında yaşayamadığından, doğal denklik bozuldu. Bu boşluğu yapay bir denklikle doldurmak, önderler seçmek, yasalar koymak zorunda kalındı; ilk deneyimsizlik içinde, bu yasaların, hırsın etkisi altında konuldukları; onun damgasını taşıdıkları görüldü. Ama değişen koşullar düzensizliği yatıştırmaya, hükümetlerin adaletli olma zorunluluğunu duymalarına yardım etti.

Gerçekten, önceleri zayıf olan devletler dış düşmanlarından korktuklarından, önderler de uyruklarını ezmemeyi gerekli gördüler; önderler, yurttaşların hükümetlerine karşı duyduğu ilgiyi azaltmakla, kendi karşı koyma olanaklarını azaltmış, yabancı istilaları kolaylaştırmış, boş zevkler uğruna kendi yaşamlarını tehlikeye koymuş olacaklardı.

Bu devletlerin uyruğu olan budunlar, kıyıcılıktan nefret ediyordu. İnsanlar, çok eski bağımsızlık gelenekleri kurmuşlardı; gereksinmeleri pek

azdı, kendi güçlerini de çok iyi biliyorlardı.

Devletler daraldığından, yurttaşları birbirlerine ezdirmek için parçalamak da güç oluyordu: yurttaşlar, aralarında kolaylıkla ilişki kuruyorlardı; gereksinmeleri de çok açık, çok basitti. Her insan mal sahibi ve çiftçi olduğu için de, kimsenin satılma durumu yoktu; baskıcı yönetici de, hiçbir zaman, satın alınacak adamlar bulamadı.

Anlaşmazlıklar çıksa bile, aileler ve topluluklar arasında çıkıyor; insanların çoğunun çıkarları, hep ortaklaşa yürüyordu. Bu anlaşmazlıklardan doğan karışıklıklar, kuşkusuz daha yeğindi; ama yabancıların korkusu, bunları yatıştırıyordu. Ezen bir topluluk ortaya çıksa, yeryüzü açık olduğu ve henüz basitlikten çıkmayan insanlar da her yerde aynı çıkarları buldukları için, ezilen topluluk göç ediyor, bağımsızlığını başka yere taşıyordu.

Demek eski devletler, kendiliğinden, birçok gönenç ve güç olanağından yararlanıyordu: Her insan, rahatını kendi ülkesinin içinde bulduğu için, onu korumaya canlı bir ilgi duyuyordu; bir yabancı ülkesine saldırsa, savunulacak bir evi, bir tarlası bulunduğundan, savaşlara kişisel bir davanın verdiği tutkuyla atılıyordu. İnsanın bu kendisine bağlılığı, yurda karşı da bağlılığı sağlıyordu.

Kamuya elverişli olan her iş, onun saygısını ve minnetini kazandığı için, herkes yararlı olmaya bakıyor; onur da uygar yetenekleri ve artamları çoğaltıyordu.

Her yurttaş malı ve canıyla eşitçe katıştığı için, ordu ve hazine çok zengindi. Uluslar da çok büyük güçler ortaya koyuyorlardı.

Toprak serbest, edinilmesi de sağlam ve kolay olduğu için, herkes mülk sahibiydi; mülklerin bölünüşü de lüksü olanaksızlaştırarak, ahlakı koruyordu.

Herkes kendisi için ektiğinden, tarım daha canlı, ürün daha boldu; özel zenginlikse genel zenginliği doğuruyordu.

Ürün bolluğu geçinmeyi kolaylaştırdığından, insanlar çabuk çoğaldı; devletler de büyüklüklerinin en son derecesine ulaştılar.

Üretim, tüketimden daha çok olduğundan, ticaret gereksinmesi doğdu; uluslararasında da, ulusların nimetlerini ve çalışmalarını karşılıklı olarak çoğaltan değiş tokuşlar başladı.

Kimi yerler, kimi dönemlerde, iyi yönetilmelerinin verdiği üstünlüğü, en işlek geçit yolu üzerinde bulunma üstünlüğüyle birleştirdiklerinde, zengin ticaret ambarları, başkalarını egemenliği altında tutan güçlü merkezler durumunu aldılar. Nil, Akdeniz, Dicle, Fırat kıyılarına yığılan Hindistan ve Avrupa'nın zenginlikleri, yüz merkezin ününü artırdı.

Zenginleşen budunlar, ellerindeki olanakların artığını kamuya yararlı işlerde kullandılar. Her devlet, akla şaşkınlık veren yapıtların, şu Tir kuyularının, şu Fırat bentlerinin, Medya'daki (12) şu yeraltı su yollarının, çöldeki şu kalelerin, şu Tüdmür kemerlerinin, şu tapınakların, şu büyük kapıların yapıldığı bir çağ geçirdi…

Bu işler, insanları ezmeden, çabuk büyüyebildi. Çünkü bunlar ateşli, özgür bireylerin güçlerini ortaklaşa ve eşitçe birleştirmelerinden ortaya çıktı.

Böylelikle eski devletler gönence kavuştular. Çünkü topluluk kurumları, doğanın gerçek yasalarına uygundur; çünkü orada mallarının, canlarının güvenlik ve özgürlüğünden yararlanan insanlar, alışkılarının bütün genişliğini, ben sevgisinin bütün gücünü gösterebildiler.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

Eski devletlerdeki derin değişmelerin genel nedenleri

Bununla birlikte, hırs, insanlar arasında genel ve sürekli bir çatışma yaratmaktaydı. Bireylerle toplulukları durmadan karşılıklı istilalara sürükleyen bu çatışma, zincirleme devrimlerle, yatışmayan bir kargaşaya yol açtı.

İnsanlar önceleri, yabanıl ve barbar durumdalarken, bu yılmayan yırtıcı hırs onlara yağmayı, zorbalığı, öldürmeyi öğretti; uygarlığın ilerlemesi de bu yüzden, uzun zaman yavaşladı.

Daha sonra topluluklar kurulmaya başlayınca, kötü alışkanlıkların bıraktığı iz, yasalara ve hükümetlere de geçerek, onlardaki kurumları ve

amacı bozdu. Adalet düşüncelerini, budunların ahlakını çürüten keyfî, yapay haklar çıktı.

Böylelikle, bir adamın bir başkasından daha güçlü olması, doğanın aksaklığı olan bu eşitsizlik, doğanın yasası sayıldı. Güçlü, zayıfın yaşamını elinden alabilecek durumda olduğu halde almadığından, onun, kendisi üzerinde aşırı bir mülkiyet hakkı ileri sürdü; bireylerin köleliği de, ulusların köleliğini hazırladı.

Ailenin başı, evinde etkinliğini kesin olarak kullanabildiği için, yalnızca zevkleriyle sevgilerini kendisine davranış ölçüsü yaptı; eşitliğe, adalete bakmadan, mallarını verdi ya da geri aldı. Babalık baskısı da, siyasal baskının temellerini attı. Çalışma ve zaman, bu temeller üzerine kurulan topluluklarda zenginlikleri çoğalttığından, yasalar yüzünden rahatı kaçan hırs da, çabasını hiç eksiltmeksizin, daha kurnazlaştı. Birlik ve uygar barış görünüşü altında, her devletin içine gizli bir savaş soktu. Bu savaşta birbirine karşıt meslek, sınıf, aile öbeklerine ayrılan yurttaşlarsa, durmadan yüksek iktidar adı altında, tutkularının dilediği gibi her şeyi yağma etmek, herkesi köleleştirmek olanağını elde etmeye baktılar. Her biçime giren, ama nedenleri ve amacı hep aynı olan bu istila ruhu, durmadan, uluslara acı verdi.

Bu ruh, kimi zaman, bir topluluk antlaşması yapılmasına karşı gelerek ya da yaşayan antlaşmayı bozarak, bir ülkenin insanlarını, aralarındaki bütün anlaşmazlıkların gürültülü çarpışması içine attı; dağılan devletler de, kargaşa (anarşi) adı altında bütün üyelerinin tutkuları yüzünden acı çektiler.

Kimi zaman da, özgürlüğüne kıskançça bağlı bir budun kendisini yönetmeleri için memurlar koyduysa da, bu memurlar yalnızca bekçisi oldukları yetkilere sahip çıktılar: Devletin paralarını seçimlere hile katmak, kendilerine yandaşlar bulmak, halkı içinden parçalamak için kullandılar. Geçici bir zaman için iş başına getirilmişlerken, bu yollardan giderek, yerlerini elden çıkarmamaya baktılar; arkasından, kendilerini ölünceye dek seçtirdiler; daha sonra da hanedan kurdular. Açgözlülerin çevirdikleri dolaplar, zengin arabozucuların eliaçıklıkları, yoksul işsizlerin para canlılığı, söylevcilerin şarlatanlığı, ahlaksızların cüreti, erdemlilerin zayıflığı yüzünden karışan devlet de, demokrasinin bütün sakıncalarının acısını çekti.

Bir ülkede güçleri eşit olan önderler, birbirlerinden korktukları için ahlaksızca anlaşmalar yaptılar; haydut birlikleri kurdular; yetkileri, rütbeleri, onurları paylaşarak ayrıcalıklar, dokunulmazlıklar edindiler; kendilerini ayrı topluluklar, farklı sınıflar saydılar; halkı toptan köleleştirdiler; soylular sınıfı adı altındaysa, devlet, kodamanlarla zenginlerin tutkuları yüzünden acı çekti.

Başka bir ülkede yalancı papazlar aynı amaca başka yollardan giderek, bilisizlerin saflığından yararlandılar. Tapınakların gölgesinde, mihrapların tülleri arasında, tanrıları eyleme geçirip konuşturdular; önbililerde [kehanetlerde] bulundular, mucizeler gösterdiler; kurbanlar kesilmesini buyurdular; herkesi Tanrı'ya armağanlar vermeye zorladılar; vakıflar kurdular.

Din ve dinbilim adı altındaysa, devletler, papazların tutkuları yüzünden acı çekti.

Ara sıra, içinde bulunduğu düzensizliklerden ya da acımasızlardan usanan bir ulus, acılarının kaynaklarını azaltmak için, tek bir adamı başına geçirdi. Bu kez de, ulus, prensin yetkilerini sınırladığında, prensin bütün amacı bunları genişletmek oldu; ulus bu yetkileri sınırlamadığı zaman da, prens kendisine verilen emanete hainlik etti. Monarşi adı altındaysa devletler, krallarla prenslerin tutkuları yüzünden acı çekti.

Bunun üzerine, ruhlardaki hoşnutsuzluktan yararlanan kötücül kimseler, daha iyi bir baş bulmak umuduyla halkı kandırdılar; armağanlar saçıp sözler verdiler; yerine geçmek için baskıcı yöneticiyi devirdiler. Devlet de, bu kötücüller arasında, onun yerini almak ya da iktidarı paylaşmak yüzünden çıkan kavgaların yarattığı iç savaşlardan doğan düzensizliğin ve yıkıcılığın acısını çekti.

Sonunda, bu rakipler içinden, daha becerikli ya da daha talihli birisi üstün çıkıp bütün iktidarı kendinde topladı; şaşırtıcı bir olay olarak, tek bir adam, milyonlarca türdeşini, istemedikleri ya da istediklerini açıkça söylemedikleri halde, egemenliği altına aldı; acımasızlık sanatı da yine hırstan doğdu. Gerçekten, bencillik ruhunun bütün insanlar arasına durmadan ayrılık soktuğunu gören o hırslı kişi, bu ruhu ustalıkla körükledi: birinin gururunu okşadı, bir başkasının kıskançlığını iğneledi, berikinin pintiliğini coşturdu, ötekinin kinini alevledi, herkesin tutkularını uyandırdı;

çıkarları ya da yalan ve boş düşünleri çarpıştırarak, kin ve ayrılık tohumları ekti. Yoksula, zenginden kalacak malları vereceğine; zengine, yoksulu köle yapacağına söz verdi. Bir adamı, bir başka adamla; bir sınıfı, bir başka sınıfla korkuttu. Güvensizlik içinde, bütün yurttaşları birbirinden ayırarak, onların zayıflığından kendi gücünü çıkardı; onlara zorla elindekiyle yetinme boyunduruğu geçirdi; onlar da bu boyunduruğu, hep birden, daha sağlamlaştırdılar. Orduya dayanarak vergiler topladı; topladığı vergilerle orduyu elinde tuttu. Para ve konum oyunu yüzünden, bütün bir budunu çözülmez bir zincirle bağladı; devletler de baskıcı yönetim içinde, ağır ağır çöktü.

Böylelikle hep aynı neden, her türlü eyleme geçerek, durmadan devletlerin varlığına saldırdı; tutkuların sonsuz zincirinden, sonsuz bir değişiklikler zinciri çıktı.

Bu değişmez bencil ve zorla ek koyma ruhu da, aynı derecede uğursuz olan iki temelli sonuç doğurdu; biri, toplulukların bütün parçalarının arasına ayrılık sokarak, onları zayıflattı, onların dağılmalarını kolaylaştırdı; öteki, iktidarı her zaman tek bir elde toplamak istemesinden, topluluklarla devletlerdeki ortaklaşa yaşam ve barışın zararına, bunların birer birer yutulmasına yol açtı.

Gerçekten, bir devletin içinde, ulusu bir topluluk, topluluğu bir aile, aileyi bir birey nasıl yuttuysa, aynı biçimde devletler arasında çıkan bir yutma devinimi, devlet düzeninin bütün kötülüklerini, daha büyük ölçüde, siyaset düzeninde de gösterdi. Bir site, başka bir siteyi ele geçirerek köleleştirdi, bir eyalet kurdu; iki eyaletten birinin ötekini yutmasından, bir krallık ortaya çıktı; iki krallıktan birinin ötekini ele geçirmesinden de, dev imparatorlukların doğduğu görüldü. Bu toplulaşmada, devletlerin iç gücü, büyümeleri yüzünden artmak şöyle dursun, tersine olarak azaldı; budunların içinde bulundukları koşullarsa, daha iyileşeceğine, olayların özünden gelen nedenlerle günden güne daha kötü oldu, daha düşkünleşti…

Devletlerin genişliği arttıkça yönetimlerinin de daha güç, daha karışık olması yüzünden, bu yığınları eyleme geçirmek için iktidarın gücünü çoğaltmak gerekti; hükümdarların görevleriyle yetenekleri arasında da hiçbir ölçü kalmadı.

Baskıcı yöneticiler, kendilerini zayıf bulmaları yüzünden, ulusların güçlerini geliştiren her şeyden korktular; bu gücü azaltmanın yolunu öğrenmeye baktılar.

Uluslar, yabanıl kinlerden ve bilisizlikten gelen boş düşüncelerle parçalandıkları için, hükümetlerin bozukluğuna destek oldular; karşılıklı olarak yardımcılar kullandıkları için de köleliklerini bir kat daha ağırlaştırdılar.

Devletler arasındaki denkliğin bozulması yüzünden, güçlüler zayıfları daha kolaylıkla ezdiler.

Sonunda, devletler birleştikçe budunlar da kendi yasalarından, kendi adaletlerinden, kendilerinin öz malı olan hükümetlerden yoksun kaldıkları için, güçlerini oluşturan kişiliklerini yitirdiler.

Baskıcı yöneticiler, imparatorluklara bir mülk, budunlara de bir mal gözüyle baktıkları için, etki ve yetkilerini istedikleri gibi kullanarak yolsuzluklara saptılar, yağmacılığa koyuldular.

Ulusların bütün güçleri ve zenginlikleri özel giderlere, kişisel heveslere aktarıldı; krallar da, tokluğun verdiği iç sıkıntısı içinde, her türlü bozuk, yalancı zevklere kendilerini koyverdiler: Asma bahçelere, dağların üzerine yükselmiş ırmaklara gereksinme duydular; verimli kırları, yabanıl hayvan avına çıkacak yerlere dönüştürdüler; çorak topraklarda göller kazdırdılar; göllerin içine kayalar diktirdiler; mermerden, somakiden saraylar kurdurdular; altından, elmastan döşemeler istediler. Onların gururu, dini bahane ederek tapınaklar kurdu; işsiz papazlara gelir bağladı; değersiz iskeletler yüzünden, görülmedik mezarlar, lahitler, piramitler yaptırdı. Sırayla saltanatlar boyunca, milyonlarca kolun kısır işlerde çalıştırıldığı görüldü; Dalkavukların öykündüğü ve derece derece en aşağı rütbelere kadar inen prenslerin lüksü de, genel bir ahlak bozukluğunun ve yoksulluğun kaynağı oldu.

Zevklerin giderilmez susuzluğu içinde, her zamanki vergiler de yetişmediği için, bunlar da artırıldı; karşılığını almadan emeğinin çoğaldığını gören çiftçi, cesaretini yitirdi; soyulduğunu gören tüccar, işinden iğrendi; yoksul kalmaya yazgılanan yığın, çalışmasını kendisine yetecek kadara indirdi; bütün o verimli çalışmalar da yok oldu.

Verginin artması toprak sahiplerine çok gider yüklediğinden, küçük toprak sahibi tarlasını ya bırakıp gitti ya da güçlü bir adama sattı; servetler de birkaç elde toplandı. Bütün yasalar ve kurumlar, bu toplanmayı kolaylaştırdığı için, uluslar, zengin işsizler topluluğuyla çalışan yoksul bir yığın arasında parçalandı. Yoksul halk, aşağılık durumlara düştü; tok kodamanlar soysuzlaştı. Devletin korunmasına ilgi duyanların sayısı azalmaya doğru gittikçe, onun gücü ve yaşamı da sarsıldı.

Bir yandan da, yükselme çabası uyandıracak hiçbir şey ortaya konmadığından, öğretim yüreklendirilmediğinden, ruhlar derin bir bilisizliğe gömüldü. Devlet yönetimi, gizli ve gizemli olduğu için, hiçbir yenilik, hiçbir iyileştirme olanağı kalmadı. Önderler zor kullanarak ve aldatarak davrandıklarından, budunlar de onlara, kamunun düşmanı bir çete gözüyle baktılar. Yönetenlerle yönetilenler arasında da hiçbir uyum kalmadı.

Bütün bu eksiklikler, zengin Asya'daki devletleri gevşetince, yakın dağlar ve çöllerin serseri, yoksul budunları da, verimli ovaların nimetlerine göz diktiler; ortaklaşa bir hırsla, uygar imparatorluklara saldırarak, acımasız yöneticilerin tahtlarını devirdiler. Bu derin değişiklikler, çabuk ve kolay oldu; çünkü acımasız yöneticilerin siyaseti, kendi uyruklarının cesaretini kırmış, kaleleri yıkmış, askerleri yok etmişti; çünkü ezilen uyruklarda, kişisel ilgi; parayla tutulan askerlerdeyse gözüpeklik yoktu.

Barbar sürüleri, ulusları baştanbaşa köleleştirince, yenen bir budunla yenilen bir budundan ortaya çıkan imparatorlukların içinde birbirine tümüyle karşıt ve düşman iki sınıf bir araya gelmiş oldu. Toplumun bütün ilkeleri ortadan kalktı: artık ne ortaklaşa çıkarlar, ne kamu ruhu vardı; sürekli kargaşayı toplumsal kural durumuna koyan bir ırk ve sınıf ayrılığı kuruldu; yeryüzüne, damardaki kana göre, köle ya da kıyıcı, mal ya da mal sahibi olarak gelindi.

Ezenler, ezilenlerden sayıca az olduğundan, bu yapma denkliği korumak için, kıyıcılık bilimini geliştirmek zorunda kalındı. İçgüdüye bu denli aykırı bir uysallığı elde etmek için, daha ağır cezalar koymak gerekti; yasaların acımasızlığıysa, insanların doğasını yabanıllaştırdı. Kişiler arasındaki ayrılık, devletin içinde iki yasa, iki adalet, iki hukuk kurduğu için, gönlündeki duyguyla ağzından çıkan ant arasında kalan halk, iki karşıt

bilinç edindi; artık onun anlayışında hak ve haksızlık düşüncelerinin dayanacağı bir temel de kalmadı.

Böyle bir yönetim altında, budunlar umutsuzluğa düştüler; canlarından bezdiler. Çektikleri acılara doğanın yıkımları da eklenince, bunca yıkım karşısında şaşırarak bunların nedenlerini üstün ve gizli güçlerde aradılar. Yeryüzünde kendilerine acımasız davrananlar bulunduğuna göre, göklerde de bu tür kıyıcılar bulunduğunu sandılar; temelsiz düşünceler de ulusların yıkımlarını bir kat daha artırdı.

Tıpkı acımasız yöneticiler gibi kötü ve açgözlü tanrılar tasarımlayan uğursuz öğretiler, karamsar ve kötücül din dizgeleri doğdu. İnsan, bu tanrıları yatıştırmak için, elindeki bütün nimetleri onlara bıraktı; yoksunluklara katlandı, doğanın yasalarını altüst etti. Zevklerini suç, çektiği acıları bu suçun bağışlanması için karşılık sayarak, acıyı sevmek, ben sevgisinden vazgeçmek istedi; duygularına işkence etti; yaşamaktan tiksindi; topluluğa aykırı bir elçekme ahlakı, ulusları ölüm devinimsizliğine daldırdı.

Ama uzağı gören doğa, insanın gönlüne sönmez bir umut koyduğu için, bu yeryüzündeki isteklerinde mutluluğun kendisini aldattığını gören insan da, onu başka bir yerde aradı; tatlı bir düşleme kapılarak, kendisine başka bir yurt, sığınılacak bir yer buldu; orada, acımasızlardan uzak, varlığının haklarını yeniden elde etti.

Bundan da yeni bir karışıklık çıktı; kendisini düşlemsel bir yere kaptıran insan, doğanın yeryüzüne karşı tiksinti duydu; olmayacak umutlar uğruna gerçeği umursamadı. Artık yaşadığı yaşama, yalnızca, yorucu bir gezi, üzüntülü bir düş gözüyle baktı; teni, mutluluğuna engel bir zindandan başka bir şey değildi; bir sürgün yeri, bir uğrak saydığı toprağı da artık ekmeye gönül indirmedi. Bunun üzerine topluluk alanını kutlu bir başıboşluk sardı; köyler boşaldı; işlenmemiş topraklar çoğaldı; imparatorluklarda insan sayısı azaldı; anıtlar yüzüstü bırakıldı; bilisizliğin, temelsiz düşüncelerin, bağnazlığın doğurduğu sonuçlar, her yandan birleşerek, yıkıcılığı, yıkıntıları bir kat daha artırdı.

Böylelikle, kendi tutkularıyla sürüklenen, bireyce de, toplumca da, hiç gözü doymayan ve hep önlemsizlik gösteren insanlar, kölelikten kıyıcılığa,

gururdan alçalmaya, kendini beğenmeden korkaklığa geçerlerken, yıkımlarının asıl etkenleri de, yine kendileri oldular.

Eski devletlerin alınyazısını yazan sıradan ve doğal nedenler işte bunlardır. İşte bu birbirine bağlı, birbirinden çıkan nedenler ve sonuçlar zinciriyledir ki eski devletler, insan benliğinin doğal yasalarına uyup uymadıklarına göre, yükseldiler ya da çöktüler. Sırasıyla, çöken, güçlenen, ele geçirilen, yıkılan yüz türlü budun, yüz imparatorluk, geçirdikleri değişiklikler boyunca, yeryüzüne yararlı dersler verdiler… Ama şimdi bu dersler, yeni kuşaklar için, unutulmuş bulunuyor! Geçmiş zamanların karışıklıkları, bugünkü kuşaklarda da çıktı! Ulusların önderleri, acımasızlık ve yalan yolunda yürümeyi sürdürdüler! Budunlar da temelsiz düşüncelerin, bilisizliğin karanlıkları içinde bocalamaktan kurtulmadılar!

Peri, düşüncelere dalarak ekledi: Görürüz! Geçmiş kuşakların deneyimleri, yaşayan kuşaklar için gömülü kalıyorsa; dedelerin düştükleri yanılgılar, torunlara hâlâ ders olmadıysa, o zaman eski örnekler de yeniden ortaya çıkacak ve yeryüzü, unutulmuş zamanlardaki korkunç sahnelerin yinelendiğini görecek. Budunlar, imparatorluklar, yeni ve derin değişikliklerle sarsılacak. Güçlü tahtlar yeniden devrilecek. Korkunç yıkımlar, doğanın yasalarını, gerçekle bilgeliğin kurallarını çiğnemelerinin sonuçsuz kalmayacağını insanlara anımsatacaklar.

ON İKİNCİ BÖLÜM

Geçmişin, şimdi yinelenen dersleri

Peri işte böyle konuştu. Söylevindeki tutarlılığın ve doğruluğun verdiği hayranlık, alışkanlıklarıma uymamakla birlikte, aklımı kendilerine çeken bir yığın düşünün saldırısı, beni derin bir sessizliğe daldırdı… Ama ben, böyle üzüntü ve düşlem içinde gözlerimi Asya'dan ayıramazken, kuzeyde, Karadeniz kıyılarıyla Kırım ovalarında kopan alev ve duman kasırgaları ansızın dikkatimi çekti: Bu kasırgalar, yarımadanın her yanından, bir arada yükseliyor gibiydi: Sonra, kıtayı yarımadaya bağlayan dilden kıtaya geçerek, Batı rüzgârıyla sürülmüş gibi, çamurlu Azak Denizi boyunca koşuşuyorlar, Kuban'ın yeşil ovaları içinde yitiyorlardı. Bu kasırgaların akışına daha yakından bakınca, önlerinde, arkalarında, küme küme oynaşan yaratıklar gördüm; bunlar, tıpkı, yürüyen bir adamın ayağıyla karşılaşıp da ne yapacağını şaşırmış karıncalarla çekirgeler gibi canlı bir devinim

içindeydiler. Bu kümeler, ara sıra birbirinin üstüne yürüyerek çarpışıyor; bu çarpışmadan sonra da içlerinden birçoğu, hiç kımıldamadan yerinde kalıyordu… Bütün bu görünümün verdiği kaygıyla gördüklerimi ayırt etmeye çabalarken, Peri bana "Yeryüzünü saran bu ateşleri görüyor musun? Bunların nedenlerini, sonuçlarını anlıyor musun?" dedi. "Ey Peri! Duman ve alev sütunları, bir de bunların yanında böcek gibi ufacık şeyler görüyorum" diye yanıt verdim, "Ama koskoca kentlerle anıtları ancak seçebilirken, bunca küçük yaratıkların ne olduklarını nasıl anlayabilirim? Yalnızca, bu böceklerin savaş oyunu oynadıkları söylenebilir; çünkü gidip geliyorlar, çarpışıyorlar, birbirini kovalıyorlar." Peri, "Oyun değil, gerçekten savaşıyorlar" dedi. "Birbirini yok eden bu küçücük, akılsız yaratıklar da kim? Böylelikle topu topu bir günlük ömürlerini de tamamlamadan yok olup gitmeyecekler mi?" dedim… Bunun üzerine, Peri gözlerimle kulaklarımı bir kez daha ayarlayarak, bana "Gör ve işit" dedi… Hemen, gözlerimi aynı şeyler üzerine çevirince, acı içinde, "Ah! zavallılar!" diye haykırdım, "Bu ateş sütunları, bu böcekler… Ey Peri, bunlar savaş kasırgalarıyla insanlarmış!.. Bu alev selleri küçük köylerden, kentlerden kopup geliyor! Bu selleri ateşleyen binicileri de görüyorum; yalın kılıç, kırlara yayılmışlar; önleri sıra çocuklar, kadınlar, yaşlılar, şaşkın sürüler gibi kaçışıyorlar. Bu sürülerle birlikte giderek onlara kılavuzluk eden ve omuzlarında mızrak taşıyan başka biniciler de görüyorum; yularlı atlarından, kalpaklarından, saçlarının perçeminden bunların Tatar olduklarını da ayırt ediyorum. Bunları kovalayan, yeşil üniforma giymiş, üç köşeli şapkalılar da, kuşkusuz Moskoflardır. Ah, anlıyorum! Çarların imparatorluğu ile sultanlarınki arasında savaş yeniden alevlenmiş." Peri, "Hayır, henüz o kadar değil" diye karşılık verdi, "Bu yalnızca bir başlangıç. Bu tatarlar, komşularına hiç rahat vermemişler, hâlâ da vermezlermiş; şimdi bu bela baştan savuluyor; onların her şeye elverişli olan ülkeleriniyse Moskoflar kendilerininkine ekliyorlar. Giraylar'ın tahtı, daha başka derin bir değişikliğin başlangıcı olmak üzere yıkıldı."

Gerçekten de, Rus bayraklarının Kırım üzerinde dalgalandığını gördüm; Rus sancağı, biraz sonra Karadeniz'de de belirdi.

Kaçan Tatarlar bağrışırlarken, Müslümanların imparatorluğu da eyleme geçti. Muhammed'in çocukları, "Kardeşlerimizi kovuyorlar!" diye bağırdılar, "Peygamberin budunu aşağılanıyor! Gavurlar, kutsal bir toprağı

işgal ediyor; İslam tapınaklarına saygısızlık gösteriyorlar! Silaha sarılalım; Tanrı'nın şanının ve öz davamızın öcünü almak için savaşa atılalım."

İki imparatorluk da genel bir savaş eylemine geçti. Her yandan silahlı adamlar, yiyecek, savaş gereçleri toplandı; bütün o öldürücü savaş aygıtı ortaya çıktı. Her iki ulusta, yığınla halkın dolup taştığı tapınakların görünümüne dikkatimi verdim. Bir yanda, camilerinin önünde toplanan Müslümanlar, ellerini, ayaklarını yıkıyor, tırnaklarını kesiyor, sakallarını tarıyorlardı: sonra yere seccadeler yayarak, kıbleye dönüyorlar; kollarını ara sıra açıp ara sıra kavuşturarak diz çöküyorlar, yere kapanıyorlardı. Son savaşta uğradıkları talihsizliğin anısıyla, "Ey bağışlayıcı Tanrı, ey acıyan Tanrı! Sana bağlı olan budununu demek yüzüstü bıraktın? Sen ki peygambere, ulusların imparatorluğunu söz vermiştin; sen ki dinini bunca utkuyla muştuladın; nasıl olur da gerçek inanç taşıyanları gavurların silahlarına bırakırsın?" diye bağrışıyorlardı. İmamlarla dervişler de halka, "Bu, sizin günahlarınızın cezasıdır; domuz eti yersiniz, şarap içersiniz, pis şeylere dokunursunuz. Tanrı sizleri cezaya çarptırdı. Tövbe edin, günahlarınızdan temizlenin, kelime-i şehadet getirin (13), gün doğmazdan önce başlayıp gün batıncaya dek oruç tutun, mallarınızın zekâtını camilere verin, hacca gidin, Tanrı da sizleri zafere ulaştırır" diyorlardı. Halk da yeniden yüreklenerek, sesi çıktığınca bağırıyor, kendinden geçercesine, "Tanrı'dan başka Tanrı yoktur, Muhammed onun elçisidir. İnanmayana ilençler yağsın!" diyordu.

"Ey iyilik Tanrısı, bu Hristiyanları yok etmeyi bize nasip et; biz senin şanın için savaşıyoruz, ölürsek senin adın için şehit olacağız." Bunun üzerine, bu uğurda kurban gidecekleri göstererek savaşa hazırlandılar.

Öte yanda da, Ruslar diz çökmüş, bağrışıyorlardı: "Tanrı'ya şükredelim, gücünü kutlayalım; düşmanlarını aşağılık durumlara düşürmek için kolumuza güç verdi. Ey iyiliksever Tanrı! Yakarılarımızı kabul et; bizi beğenesin diye üç gün ne et, ne yumurta yiyeceğiz. Bu gavur Muhammed ümmetini yok etmeyi, imparatorluklarını yıkmayı bize nasip eyle. Elde ettiklerimizin onda birini sana vereceğiz; sana yeni tapınaklar kuracağız." Papazlar da kiliseleri buhurdanlardan çıkan tütsü bulutlarıyla dolduruyorlar, halka, "Sizler için yakarıyoruz; Tanrı da yaktığımız günlüğü kabul eder ve silahlarınızı kutlular. Perhizinizi ve savaşı sürdürün; gizlediğiniz yanılgılarınızı bize söyleyin; mallarınızı kiliseye verin. Biz sizin

günahlarınızı çıkarırız; siz de tanrısal bağışa kavuşarak ölürsünüz" diyorlar; halkın üzerine su serpiyorlar; tılsım, muska olarak kullanılması için küçük ölü kemikleri dağıtıyorlardı. Halkın gözünde savaştan, dövüşten başka bir şey yoktu.

Ben, hep aynı tutkuyla varlık bulan bu çelişkiler tablosu karşısında şaşalamış, bunların doğuracağı uğursuz sonuçlardan duyduğum acıyla herkese adalet dağıtacak bir yargıç için bunca aykırı istekleri uzlaştırabilmenin güçlüğü üzerinde düşünürken, Peri, kızarak gürledi:

"Kulağıma çarpan bu bunakça sözler nedir? Ulusların ruhunu altüst eden bu kötücül, kinci saçmalamalar da ne? Sövgü dolu yakarılar, gerisin geriye yeryüzüne inin! Gökler, siz de bu kanlı istekleri, bu dine aykırı şükranları yüzgeri edin! Akılsız ölümlüler! Siz Tanrı'ya böyle mi saygı gösterirsiniz? Söyleyin! hepimizin babası dediğiniz Tanrı, birbirini boğazlayan çocuklarının göstereceği saygıyı nasıl kabul eder? Yenenler! Tanrı, kendisinin yarattığı o kan tüten kullarınızı ne gözle görsün? Yenilenler! Ya siz, bu yararsız iniltilerden ne çıkacağını umuyorsunuz? Demek Tanrı'da değişik tutkular taşıyan bir ölümlü kişi yüreği var, öyle mi? O da, sizler gibi, hınç ya da sevgi, öfke ya da pişmanlık duygularına mı kapılıyor? Ah! varlıkların en yücesi için ne aşağılık düşünceler besliyorlar! Bunları işitince, Tanrı'nın da acayiplikler, geçici heveslerle, bir insan gibi kızıp yatıştığı sanılıyor. Sanki o da, ara sıra, seviyor ya da tiksiniyor; dövüyor ya da okşuyor; hainliğinden, çelişkiler içinde oluşundan, insanları düşürmek için tuzaklar kuruyor; kendisinin yol açtığı bir kötülüğü cezalandırıyor; bir suçun işleneceğini bildiği halde önlemiyor; yan tutan bir yargıç gibi armağanlarla satın alınıyor; önlemsiz ve baskıcı bir yönetici gibi, yaptığı yasaları sonradan bozuyor; korkunç bir acımasız gibi, iyiliklerini, hiçbir neden yokken, dilediğine veriyor, dilediğinden geri alıyor ve yalnızca bayağılığın gücü karşısında boyun eğiyor."

Ah! İnsanın yalanını şimdi anlıyorum! Tanrılık için çizdiği tabloyu gördükten sonra, "Hayır, hayır" dedim, "İnsanı, insanın tasarladığı gibi yaratmış olan Tanrı değildir. Aslında kendi tasarladığı gibi Tanrı'yı düşünen, insandır. İnsan kendi ruhunu ona mal etti, kendi eğilimlerini ona yükledi… Bu karışıklık içinde kendi ilkeleriyle kendisini çelişki durumunda görünce de, ikiyüzlü bir gönül alçaklığına bürünerek, aklına iktidarsızlık damgasını vurdu; kavrayışının saçmalıklarına Tanrı'nın gizemi adını verdi.

Değişmez Tanrı diyen insan, değişsin diye, ona yalvarıp yakardı; ona anlaşılmaz dediği halde durmadan onu açıklamaya kalkıştı.

Yeryüzünde, kendilerine Tanrının sırdaşı diyen kalpazanlar türedi; bunlar, biz budunların yol göstericisiyiz diye ortaya çıkıp, yalana, hak duygusunun yok olmasına neden oldular; anlamsız ya da gülünç işleri değerlendirdiler; birtakım sözler söylemeyi, birtakım adları hecelemeyi erdem diye gösterdiler; kimi zaman etlerle içkilerin belli günlerde yenilip içilmesini günah saydılar. Yahudi, Sebt günü (14) ölür de çalışmaz; Pers, boğulup gider de soluğuyla ateşi üfürmez; Hintli, inek tezeğiyle tenini ovuşturup, gizemli bir tavırla "Aum" demekte en yüce yetkinliği bulur; kollarıyla başını yıkamakla her şeyi onardığına inanan Müslüman, kılıcı elinde, yıkanmaya dirsekten mi, yoksa parmak ucundan mı başlamalı diye kavgaya tutuşur; Hıristiyan, süt ya da tereyağı yerine içyağı yerse, kendini ilence uğramış sayar. Ey yüce ve gerçekten göğe dayanan öğretiler! Şehitliğe ve havariliğe yakışır yetkin ahlak kuralları! Bu eşsiz yasaları, yabanıl budunlara, uzaklardaki uluslara öğretmek için, denizler aşacağım; onlara diyeceğim ki: "Doğanın çocukları! Bu bilisizlik yolunda daha ne denli yürüyeceksiniz? Dinin, ahlakın gerçek ilkelerini daha ne zamana dek tanımayacaksınız? Uygar ülkelerdeki bilgili ve sofu budunlardan gelin de ders alın; onlar size, Tanrı'ya yaranmak için, yılın kimi aylarında, bütün gün, aç susuz, nasıl eriyip bitmek gerektiğini; komşu kanının nasıl akıtılacağını, sonra da kurallarına uygun bir abdest alıp kelime-i şahadet getirerek insanın nasıl günahtan kurtulacağını; komşu malının nasıl çalınacağını; işi el malını yutmak olan bazı adamlarla bu malı paylaşarak, nasıl günah çıkarılacağını öğretecekler."

Evrene egemen olan gizli güç! Doğanın gizemli güdücüsü! Bütün varlıkları kaplayan ruh! Ey ölümlülerin türlü türlü adlar vererek ne olduğunu bilmeden saygı gösterdikleri anlaşılmaz, sonsuz varlık! Ey Tanrı! Sen ki göklerin sonsuzluğu içinde, evrenlerin gidişini düzenliyor; boşluğun uçurumlarını kasırga gibi kaynaşan milyonlarca güneşle dolduruyorsun; söyle bana, bu böcek kadar küçük insanlar, yeryüzünde olduğum halde benim gözümden kaçarlarken, senin gözlerine nasıl görünürler? Yıldızların yörüngeleri içinde gitmelerini düzenlemeye uğraşırken, toz üstünde kaynaşan bu küçücük kurtların, senin için ne değeri olabilir? Senin yüceliğin yanında, onların parti ve mezhep ayrılıklarının ne önemi var? Bu delilerin, kendilerini azaba soktukları ince düşüncelerden sana ne?

Bön insanlar, siz de bana tapınmalarınızın neye yaradığını gösterin! Bunca yüzyıldır uygulamakta olduğunuz ya da yeni biçimlere soktuğunuz yöntemler, doğa yasasından neyi değiştirdi? Güneş daha mı büyüdü? Mevsimlerin gidişi mi başkalaştı? Toprak daha mı verimlileşti? Budunlar daha mı çok mutlu oldular? Tanrı acıyıcıysa, kendinize çile çektirmenizden ne diye hoşlansın? Eğer sonsuzsa, sizlerin göstereceği saygı, onun şanına ne ekler? Eğer onun yargılarında her şey önceden hesaplanmışsa, sizin yakarılarınızla karar değişir mi? Ne yaptıklarını bilmeyen insanlar, yanıt verin!

Yenenler, siz de Tanrıya hizmet ettiğinizi söylüyorsunuz; demek Tanrı sizin yardımınıza gereksinme duyuyor? Cezalandırmak istese, depremler, yanardağlar, yıldırımlar elinde değil mi? Bağışlayıcı Tanrı, yok etmeksizin, düzeltmesini bilmez mi?

Müslümanlar, Tanrı beş şartı çiğnediniz diye sizi cezalandırıyorsa, bunlarla alay eden Avrupalıları neden yükseltiyor? Eğer dünyayı Kur'an ile yönetiyorsa, Peygamberden önceki ulusları, şarap içen, domuz eti yiyen, hiç Hacca gitmeyen, yine de güçlü imparatorluklar kuran bunca budunu hangi ilkelere göre yargıladı? Ninova'nın, Babil'in yıldıza tapan insanlarını, ateşe tapan Pers'i, puta tapan Romalı ve Yunanlı'yı; Nil'in eski krallıklarını, sizin, kendi atalarınız olan Araplar ile Tatarları nasıl yargıladı? Bugün bile, mezhebinizi yanlış bilen ya da hiç bilmeyen bunca ulusu, Hintlilerin sayısız kastlarını, Çinlilerin geniş imparatorluğunu, Afrika'nın zenci kabilelerini, Okyanus adalarında yaşayanları, Amerika'daki geri budunları nasıl yargılamaktadır?

Bilisiz ve kendini beğenmiş insanlar; siz ki yeryüzünde kendinizden başkasına bir hak tanımıyorsunuz; Tanrı, eski ve bugünkü kuşakları hep bir araya toplasaydı, bu insan denizi içinde, Müslümanla Hıristiyanın o sözde evrensel dinlerinin durumu neye varırdı? Tanrı'nın bütün insanlar için bir ve eşit olan adaletinin vereceği kararlar neler olacaktı? Aklınızın, birbirini tutmayan düzenler içinde yolunu şaşırdığı yer, işte burasıdır. Gerçek de bütün açıklığıyla burada parlıyor; akılla doğanın sıradan ve doğal yasaları kendilerini burada gösteriyorlar; genel ve ortak bir düzenleyicinin, yan tutmayan adaletli bir Tanrı'nın yasaları. O Tanrı ki bir ülkeye yağmur yağması için, peygamberinin kim olduğuna hiç bakmaz; güneşini, eşitçe, bütün insan ırkları üzerinde, beyazın da, karanın da, Yahudi'nin de,

Müslüman'ın da; putataparın da, Hristiyan'ın da üzerinde parıldatır; çabalayan ellerin ektiği ekinlere bereket verir; yurdunda sanayinin ve düzenin egemen olduğu her ulusu çoğaltır; adaletin uygulandığı, yasaların güçlü insana gem vurup yoksulu koruduğu, zayıfın güvenlik içinde yaşadığı, kısaca, herkesin hak duygusuyla yapılmış bir antlaşmadan ve doğanın verdiği haklardan yararlandığı her imparatorluğu gönence kavuşturur.

İşte, budunlar bu ilkelere göre yargılanır! İşte, imparatorlukların alınyazısını yazan gerçek din budur! Osmanlılar, sizin de yazgınızı hep o yazmıştır! Atalarınıza sorun! Putatapar, yoksul ve sayıca az oldukları halde, Tatar ülkesi çöllerinden gelip, bu zengin ülkelere yerleşen atalarınıza, hangi araçlarla talihlerini yükselttiklerini sorun; Yunanlılar ile Arapları, o zamana dek bilmedikleri Müslümanlık sayesinde mi, yoksa yüreklilik, önlem, ılımlılık, birlik ruhu gibi, topluluk durumunun bu gerçek güçleriyle mi yendiklerini sorun. O zamanlar, sultanın kendisi haklıyı haksızdan ayırır, disiplini gözetirdi; doğruluktan ayrılan yargıç, rüşvet alan vali ceza görürdü; halk bolluk içinde yaşardı; çiftçi yeniçerilerin çapulculuğuna karşı korunmuştu; köylerde gönenç vardı; yollar güvenliydi; ticaret her yana bolluk saçardı. Siz, birlik olmuş haydutlardınız; ama kendi aranızda hakkı gözetirdiniz; budunları egemenliğiniz altına alırdınız; ama onları ezmezdiniz; kendi prenslerine gücenen budunlar size haraç vermeyi yeğlerlerdi. Hıristiyan, "Efendimin putları sevmesinden ya da parçalamasından bana ne; yeter ki hakkımı gözetsin! Tanrı, onun inancını öbür dünyada yargılar" derdi.

Siz, azla yetinir, gözü pek insanlardınız; düşmanlarınız taşkın ve korkaktılar. Siz, savaş sanatında ustaydınız; düşmanlarınız, bu sanatın ilkelerini unutmuştu. Önderleriniz deneyimliydi; askerleriniz söz dinlerdiler ve savaşa alışkındılar; ganimet, çabayı kamçılardı; yiğitlik ödüllendirilir; korkaklıkla disiplinsizlik cezalandırılırdı. İnsanın benliğine hız veren her şey devinime geçmişti. Böylece yüz ulusu yendiniz; ele aldığınız bir yığın krallıkla koca bir imparatorluk kurdunuz.

Ama bunların yerini başka görenekler aldı; bu yeni göreneklerin getirdiği yıkımlar da yine doğa yasalarının gereği olarak ortaya çıkmıştır. Hiç sönmeyen hırsınız, düşmanlarınızı yuttuktan sonra kendi yurdunuza yöneldi, koynunuzda toplandı; sizi de yuttu. Zengin olunca, paylaşmak ve

yararlanmak yüzünden ayrılığa düştünüz; topluluğunuzun bütün sınıfları içine de düzensizlik girdi. Ululuğundan sarhoş olan sultan, görevlerindeki amacı düşünemez oldu; uyruklarını canı istediği gibi yönetmenin doğurduğu bütün kusurlar da aldı yürüdü. Zevklerine hiç karşı gelindiğini görmediği için soysuzlaşan bu zayıf ve gururlu adam, halkı kendisinden uzaklaştırdı; halkın sesi de artık ona ne ders verdi, ne de kılavuzluk etti. Bu bilisiz, üstelik pohpohlanan adam, her tür bilgiyi, her tür okumayı savsaklayarak beceriksizliğe düştü; içinden çıkamayınca da işleri parayla tuttuğu adamlara yükledi; bunlarsa kendisini aldattılar. Bu adamlar, kendi tutkularını doyurmak için, onun tutkularını kamçılayıp genişlettiler; onun gereksinmelerini çoğalttılar; onun bu büyük lüksü de her şeyi yuttu. Artık, atalarının sıradan sofrası, gösterişsiz giysileri, gösterişsiz evi ona az geldi: Gösterişini karşılamak için denizde, karada ne varsa tüketmek; kutuptan en bulunmaz kürkleri, ekvatordan en değerli kumaşları getirtmek zorunluluğuyla karşılaştı. Bir yemekte bir kentin vergisini, bir günde bir eyaletin gelirini yuttu. Çevresine bir yığın kadın, haremağası, dalkavuk topladı. Ona, bağışlarda bulunmak, eliaçık olmak kralların şanıdır, dediler; budunların hazineleri de dalkavukların eline bırakıldı.

Efendilerine öykünen köleler de, onlar gibi, görkemli evler, ince bir işçilikle yapılmış döşemeler, büyük harcamalarla işlenmiş halılar, en aşağılık işlerde kullanılmak üzere altından ve gümüşten kaplar edinmek istediler; imparatorluğun bütün zenginlikleri Saray'da eridi.

Köleler ve kadınlar, bu önüne geçilemeyen lüksü karşılamak için, etki güçlerini sattılar; rüşvet de genel bir ahlak bozukluğu doğurdu; vezire yüksek ayrıcalıklar sattılar; vezir de imparatorluğu sattı. Kadıya yasayı sattılar; kadı da adaleti sattı. Hocaya mihrabı sattılar; hoca da öbür dünyayı sattı. Altınla her şeye ulaşılabildiğinden, altını elde etmek için her şey yapıldı: Altın için, dost dostu, çocuk babasını, uşak efendisini, kadın namusunu, tüccar vicdanını sattı. Devletin içindeyse, artık ne iyi niyet, ne ahlak, ne dirlik, ne de güç kaldı.

İlinin yönetimini parayla satın alan paşa, buraya bir çiftlik gözüyle baktı; her türlü sömürüyü uyguladı. Vergi toplamayı, askeri yönetmeyi, köylerin yönetimini o da başkalarına sattı. Memurluklarda sürekli olarak durulamadığı için, derece derece hepsine yayılan çapulculuk da zaman geçmeden, tez elden yapıldı. Gümrükçü, tüccarı haraca kesti; ticaret söndü.

Ağa köylüyü soydu; tarım kısırlaştı. Anamalsız kalan çiftçi toprağını ekemedi; üstelik ağır vergileri de ödeyemedi; dayak cezasıyla korkutuldu, borçlandı; güvenlik olmadığı için, para ortadan çekilmişti; faiz çok yüksekti; zenginin tefeciliği de, işçinin yoksulluğunu büsbütün artırdı.

Kötü giden mevsimlerde kuraklık yüzünden ürün alınamadığı zamanlar bile, hükümet vergiyi bağışlamadığı gibi, çiftçiye bir süre de tanımadı. Bir köye yoksulluk çökünce de orada yaşayanların kimi kentlere kaçtı; kaçanların vergileri geride kalanlara yükletildi; bu da onları büsbütün ezdi; ülkede insan kalmadı.

Sonunda, acımasızlığa ve aşağılanmaya artık dayanamayarak, köyler başkaldırdı; paşa da buna çok sevindi; onlarla savaşa girişti, evlerine saldırdı, eşyalarını yağmaladı, hayvanlarını alıp götürdü; toprak çöle dönünce de, "Bana ne?" dedi, "Ben yarın buradan kalkıp gideceğim."

Toprağı işleyen kollar yok olunca, göğün sularının ya da taşan sellerin birikmesinden bataklıklar belirdi; bu sıcak iklimde bataklıklardan yayılan pis buğular da salgınlara, vebalara, her türlü hastalıklara yol açtı; bu yüzden nüfus eksilmesi, kıtlık, yoksulluk bir kat daha arttı.

Ah! Bu kıyıcılık yönetiminin bütün kötülüklerini saymakla bitirebilecek hangi babayiğit vardır!

Ara sıra paşalar birbirleriyle savaşa girişirler; kişisel sürtüşmeleri yüzünden, aynı devletin illeri yanıp yıkılır. Ara sıra efendilerinden korkarak, bağımsızlık edinmeye kalkarlar; başkaldırılarının cezasını da uyruklarına çektirirler. Ara sıra, uyruklarından korkarak, yabancıları parayla yardıma çağırırlar; bunların kendilerine bağlı kalması için de her türlü yağmacılığa izin verirler. Bir yerde, zengin bir adama dava açarlar; onu, uydurma bir nedenle soyarlar. Başka bir yerde, yalancı tanıkları pusuda bekletirler; uydurma bir suç için zorla haraç alırlar: Her yerde, mezhepler arasına kin sokarlar; aşağılansınlar diye onları birbirine karşı kullanırlar. Malları zorla alırlar; insanları yok ederler. Paşaların önlemsiz açgözlülüğü bir ülkenin bütün servetini bir araya toplayınca da, hükümet, iğrenç bir hainlikle, ezilen halkın sözde öcünü alıyorum diye, suçlunun mallarıyla birlikte halkınkini de kendisine çeker; ortaklık ettiği bir suç için boş yere kan akıtır.

Hükümdar olsun, vezir olsun, ey halkın canı ve malıyla oynayan haydutlar! İnsana can veren siz misiniz ki ondan bu canı alıyorsunuz? Toprak ürünlerini siz mi yetiştiriyorsunuz da saçıp savuruyorsunuz? Tarla sürerek yoruluyor musunuz? Ekin biçip, harman dövüp, güneşin sıcağına, susuzluğun acısına katlandığınız var mı? Gecenin çiği altında çoban gibi bekliyor musunuz? Tüccar gibi çöller mi aşıyorsunuz? Ah! Güçlülerin acımasızlığını, gururunu gördüğüm zaman iğrendim de, kızarak, "Yeryüzünde budunların öcünü alacak, kıyıcıları cezalandıracak insanların çıkacağı yok!" dedim. Bir avuç haydut, yığınları ellerinde tutuyor; yığınlar da kendilerini yutulmaya bırakıyor! Ey düşkün budunlar, haklarınızı bilin! Her yetki sizden geliyor; her güç sizin gücünüzdür. Krallar, Tanrı'yla, mızraklarıyla size boşuna egemenler. Askerler! Yerinizden kımıldamayın; Tanrı, sultanı kayırdığına göre, sizin yardımınız yararsızdır; kendi kılıcı ona yettiğine göre, sizinkine gereksinmesi yok; bakalım yalnız başına ne yapabilir!.. Askerler silahlarını indirdi; işte dünyanın efendileri de uyruklarının en küçüğü kadar zayıf! Budunlar! Şunu bilin ki sizi yönetenler sizin önderlerinizdir, efendileriniz değil; sizin memurlarınızdır, sahipleriniz değil! Sizin üzerinizde kullandıkları yetkiyi sizin yararınız için, yine sizden alırlar; servetleriniz sizindir; onlar, bu servetlerin sizin için çalışan saymanlarıdır.

Kral olsun, uyruklar olsun, Tanrı bütün insanları eşit yaratmıştır; hiçbir ölümlünün de türdeşini ezmeye hakkı yoktur.

Ama bu ulus ve önderleri, bu kutlu gerçekleri anlayamadılar… Öyleyse, düşüncesizliklerinin sonuçlarına da katlanırlar… Karar verilmiştir; bu koca devletin parçalanıp bütün gövdesiyle birlikte yıkılacağı gün yaklaşıyor: Evet, ortadan kalkmış bunca imparatorluğun yıkıntıları üstüne ant içerim ki, Hilal'in imparatorluğu, yönetimlerine öykündüğü devletlerin uğradığı sona uğrayacaktır. Yabancı bir budun, sultanları başkentlerinden kovacak; Orhan'ın tahtı devrilecek; soyunun son türedisi parçalanacak; başsız kalacak Oğuzlar da Nogaylar gibi dağılacaklar. Bu çözülmede, imparatorluğun içindeki budunlar, kendilerini birleştiren boyunduruktan kurtularak, eski ayrıcalıklarını elde edecekler. Arap'ın ve Yunanlı'nın içinden yasa koyucular yetişip yeni devletler ortaya çıkarıncaya değin de, Safevilerin imparatorluğunda olduğu gibi, genel bir kargaşa çıkacak.

Ah! Yeryüzünde derin düşünceli, gözü pek insanlar olsa! Öyle büyük, öyle onurlu işler var ki!.. Ama şimdiden, yazgı saati çalıyor; savaş çığlığı kulağıma çarpıyor; yıkım neredeyse başlayacak. Sultan, ordularına boşuna karşı çıkıyor; onun bilisiz askerleri yenilip dağıldılar: uyruklarını boşuna çağırıyor; yürekler donmuş; uyruklar karşılık veriyor: "Alnımızda böyle yazılı, efendimiz kim olursa olsun, ne çıkar? Onun değişmesiyle bir şey yitirmeyiz." Gerçek inananlar, gökleri ve peygamberi boşuna yardıma çağırıyorlar; Peygamber ölmüş, gökler de acımasızca yanıt veriyor: "Bizi yardıma çağırmayı bırakın; acılarınızı kendiniz doğurduğunuz gibi, kendi kendinize iyi edin. Doğa, yasalar koydu; onları uygulamak size düşer; inceleyin, düşünün, deneyimlerden yararlanın. İnsanı yıkıma götüren, kendi deliliğidir; kurtaracak da kendi bilgeliği. Budunlar bilisiz mi; okuyup öğrensinler. Önderleri mi bozulmuş; kendilerini düzelterek iyileşmeye baksınlar." Çünkü doğa, şu kararı vermiştir: topluluğun acıları hırstan ve bilisizlikten geldiğine göre, insanlar aydın ve bilge olmadıkça, aralarındaki ilişkilerin, örgütlerindeki yasaların bilgisine dayanan adalet sanatını uygulamadıkça, acı çekmekten kurtulamayacaklardır.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İnsan türü düzelecek mi?

Beni ezen bu sert sözlerin verdiği acı duygunun baskısı altında, "Vay ulusların haline! Vay kendi halime!" diye, gözlerimden yaşlar boşanarak haykırdım. "Ah! Şu anda, insan mutluluğundan artık umudumu kestim. Onun acıları kendi benliğinden geldiğine; bunlara umarı yalnızca kendisi bulabileceğine göre, yazık onun geçireceği yaşama! Güçlü olanların hırsını kim dizginleyebilecek? Zayıfın bilisizliğini kim aydınlatacak? Yığınlara haklarını kim öğretecek? Önderleri görevlerini yapmaya kim zorlayacak? Böylece, insanlar her zaman acı içinde kalacaklar! Böylece, insanın insanı ezmesinin, bir ulusun başka bir ulusa saldırmasının sonu gelmeyecek; hiçbir zaman, bu ülkeler için o şanlı bolluk günleri geri gelmeyecek. Yazık! Fatihler gelecekler; ezenleri kovarak yerlerine geçecekler; ama onların yetkisini alırken, hırslarını da alacaklar; kıyıcılık yine o kıyıcılık, yeryüzü yalnızca kıyıcılarını değiştirecek."

Bunun üzerine, Peri'ye dönerek, "Ey Peri!" dedim, "İçime umutsuzluk çöktü; insanın içyüzünü öğrenince, yönetenlerin bozukluğu, yönetilenlerin aşağılıklığı, beni yaşamdan iğrendirdi. Kıyıcılığın ya ortağı ya da kurbanı

olmaktan başka tutulacak yol yoksa erdemli kişiye kemiklerini mezardakilerin kemikleriyle birleştirmekten başka ne kalıyor!"

Peri söz söylemeden, sevgiyle karışık sert bir bakışla gözlerini üzerime dikti; biraz sonra da sözünü sürdürdü: "Demek erdemi ölmekte buluyorsun! Bozulmuş insan suç işlemekten yorulmuyor; doğru insan da, iyilik yaparken, ilk engelle karşılaşınca hemen yılgınlığa düşüyor!.. Ne yapalım ki insanın benliği böyle. Bir başarı, ona, kendisine güvenmenin sarhoşluğunu veriyor; bir başarısızlık, onu yıkıyor, umutsuzluğa düşürüyor; her zaman yaşadığı anın duyusuna bağlı kalarak, olayları, niteliklerine göre değil, tutkusunun dileğine uyarak yargılıyor. İnsanlardan umudunu kesen adam! Olaylar ve düşünceler üzerinde yaptığın hangi derin hesaba dayanarak yargını verdin? Duyan yaratığı mutluluğa götüren etkenlerin, mutluluktan uzaklaştıran etkenlerden çok daha zayıf olduğu kararına kesinlikle varmak için, onun yapısını inceledin mi?

Ya da insan türünün tarihini gözden geçirdin de, geleceği, geçmişin verdiği örneğe göre yargılayarak, bu duyan yaratık için hiçbir ilerleme olanağı bulunmadığını mı gördün? Yanıt ver. Topluluklar, başlangıçlarından beri, bilgiye ve daha iyi bir talihe doğru hiçbir adım atmadılar mı? İnsanlar, hâlâ her şeyin yoksulu, bilisiz, yabanıl, budala bir durumda, ormanlarda mı yaşıyorlar? Ulusların tümü, hâlâ kürenin üstüne bakılınca yabanıl haydutlardan ya da yabanıl kölelerden başka bir şey görülmeyen zamanlardaki gibi mi? İnsanlar, herhangi bir zamanda, herhangi bir yerde daha iyi duruma geçtilerse, niçin onların tümü de iyileşemesin? Topluluğun yetkinleşmiş parçaları varsa, bütün topluluk birden niçin yetkinleşmesin? İlk engeller geçildikten sonra, ötekiler niçin aşılamasın?

İnsan türünün günden güne bozulmakta olduğunu mu düşünmektesin? Karamsarların kuruntusundan, acayipliklerinden kendini sakın; insan yaşadığı zamandan hoşnut olmazsa, geçmişte yalancı bir yetkinlik bularak, üzüntüsünü gizlemeye çalışır. Dirilere olan hıncından dolayı, ölüleri över; babalarının kemikleriyle çocuklarını döver.

Yetkinlikte var olduğu sanılan bu sözde gerilemeyi kanıtlamak, olaylarla aklın ortaya koyduklarını yalanlamak gerektir. Geçmişte olan bitenler de iyice aydınlanamazsa, insan yapısının bugünkü durumunu yalanlamak; onun, duygularını kullanmasını bilerek doğduğunu; hiçbir deneyimi olmadan yiyeceğini ağudan ayırt edebildiğini; çocuğun yaşlıdan

daha akıllı olduğunu; körün gözü görenden daha özgür yürüdüğünü; uygar insanın yamyamdan daha talihsiz yaşadığını; tek sözle, bilgide ve deneyimde gittikçe artan bir ilerleme bulunmadığını kanıtlamak gerektir.

Delikanlı! Mezarların sesine, anıtların söylediklerine inan; kuşkusuz ki, tarihin kimi çağlarında edindikleri gücü, sonradan yitiren ülkeler var. Ama zekâ, bu ülkelerde oturanların o çağlardaki mutluluklarının ve bilgeliklerinin bile nasıl olduğunu anlamaya kalkarsa, ünlerinin, parıldadığı denli gerçek olmadığını görür. Eski devletlerin en övülenlerinde bile, sonunda kendilerini zayıf düşürten büyük yanılmalar, acımasızca yolsuzluklar bulunduğunu; genel olarak, hükümetlerdeki ilkelerin acımasızlığını; budunlar arasında kıyasıya bir haydutluğun, vahşi savaşların, giderilmez hınçların egemen olduğunu; doğal hukukun bilinmediğini; anlamsız bir tutuculuk, acınacak temelsiz düşünceler yüzünden ahlakın bozulduğunu; bir düş, bir düşlem, bir öngörünün her an büyük sarsıntılar doğurduğunu anlar. Belki de uluslar, bütün bu hastalıklardan henüz daha iyice kurtulmadılar; ama hiç değilse bunların yeğinliği azaldı; geçmişteki deneyimler de büsbütün boşa gitmemiş oldu. Özellikle üç yüzyıldan beri düşünce ışıkları arttı, her yana yayıldı. Uygarlık, elverişli rastlantıların yardımıyla, gözle görülür ilerlemeler gösterdi; yolsuzluklar, uygunsuzluklar bile ona yararlı oldu. Çünkü fetihler, devletleri çok genişlettiyse de, aynı boyunduruk altında birleşen budunlar da o ayırıcı ve parçalayıcı ruhu yitirdiler; yetkiler bir yerde toplandı, ama bunların kullanılmasında daha çok uyum, daha çok bütünlük görüldü. Savaşlar oylumları bakımından genişledi, ama geçirdikleri evreler daha az öldürücü oldu. Budunlar bu savaşlara, eskisi gibi bütün benliklerini ve bütün güçlerini vermediler; ama çarpışmaları da daha az kanlı, daha az kırıcı oldu. Eskisinden daha az özgür, ama daha az kavgacı; daha çok gevşek, ama daha çok barışçı oldular. Baskıcı yönetim bile bu budunların işine yaradı; çünkü hükümetler daha dediğim dedik oldu, ama kaygıları, gürültüleri de daha azaldı. Tahtlar mülk sayıldı, ama veraset yüzünden çıkan anlaşmazlıklara daha az yol açtılar; budunlar da daha az sarsıldı. Sonunda, kıskanç ve gizemli hükümdarlar, yönetimlerinden hiçbir şeyin bilinmesine, işlerin güdümüne karışılmasına olanak vermediler; ama siyaset alanından uzaklaştırılan tutkular da sanatlara, doğal bilimlere doğru yöneldi; bütün türleriyle düşünce dünyası büyüdü: soyut araştırmalara koyulan insan, doğadaki yerini ve topluluktaki ilişkilerini daha iyi anladı; ilkeler daha iyi

tartışıldı, sonuçlar daha iyi bilindi; düşünce ışıkları daha çok yayıldı; insanlar daha bilgili, görenekler topluluğa daha uygun, yaşamak daha tatlı oldu. İnsan türü, toplu olarak, hele bazı ülkelerde, duyulur kazançlar elde etti. Bu iyileşme de, bundan böyle, artar eksilmez; çünkü onu bugüne dek yavaşlatan, kimi zaman da gerileten başlıca iki engel, düşünceleri ulaştırmak ve çabuk yaymaktaki güçlük, artık ortadan kalktı.

Gerçekten, eski budunlarda, her kanton, her site, dil ayrımı yüzünden birbirinden ayrı yaşıyor; bu da bilisizliğe ve kargaşaya yol açan bir ortam yaratıyordu. Düşünce alışverişi, buluşlar üzerinde ortaklık, çıkarlarla istemler arasında uyum, iş ve davranış birliği diye hiçbir şey yoktu: Bundan başka, düşünceleri yaymak ve ulaştırmak için tek araç, konuşulduğu yerde kalan ve unutulup giden "söz"le uzun zamanda ortaya çıkarılan, pahalı, tektük "el yazıları"ydı.

Bu da, yaşanan zaman içinde hiçbir şey öğrenmeye olanak bırakmıyor; kuşaktan kuşağa gelen deneyimlerin unutulmasına, uygarlığın gerilemesine, karışıklıktan ve çocukluktan kurtulamamaya yol açıyordu.

Tersine olarak, bugün hele Avrupa'da, büyük uluslar bir tek dil üzerinde uzlaşma yaptıklarından, geniş düşünce ortaklıkları kuruldu; zekâlar birbirine yaklaştı, gönüller anlaştı, davranışlarda birlik, düşüncelerde uygunluk oldu; sonra da kutlu bir sanat, dehanın bir Tanrı bağışı olan basımcılık, aynı anda aynı düşünceyi milyonlarca insana yaymak ve kıyıcıların gücü bu düşünceyi önleyemesin, öldüremesin diye, onu sürekli olarak saptamak olanağını verdiğinden, gittikçe artan bir bilgi yığını, gittikçe genişleyen ışıklı bir hava oluşmaya başladı. Bu da, ilerisi için, iyileşmeye doğru gidileceğini pekiyi gösteriyor. Bu iyileşme, doğa yasalarının zorunlu sonucudur. Çünkü nasıl, alev yükselmek, taş yer çekimine uymak, su yatay olarak akmak isterse, tıpkı bunlar gibi karşı gelinemeyecek biçimde, insan da duyarlılık yasasına uyarak mutlu olmak ister. İnsanın karşılaştığı engel, kendi bilisizliğidir. Bilisizlik, insanı araçlarda yanıltır; nedenlerle sonuçlarda aldatır. İnsan, deneyim edine edine düşüncesini aydınlatacak; yanıla yanıla yetişecek; uslu ve yanılmaz olacak; çünkü böyle olmak onun çıkarınadır. Bir ulusun içinde de düşünceler arasında bağlantılar olunca, bütün sınıflar bilisizlikten kurtulacak, bilim herkesin malı olacak. Bütün insanlar, bireysel mutlulukla genel mutluluğun ilkeleri nelerdir, anlayacaklar; topluluk düzeni içinde, ilişkilerinin,

haklarının, görevlerinin neler olduğunu bilecekler; hırsın verdiği kuruntulardan kendilerini korumasını öğrenecekler. Ahlakın, insan organizmasının kendi öğeleri olduğu için karışık işlevli, ama basit ve değişmez nitelikte öğelerden ortaya çıkan doğal bir bilim olduğunu anlayacaklar. Enine boyuna düşünmeleri, doğru olmaları gerektiğini, çünkü teker teker her birinin çıkar ve güveninin bunda bulunduğunu, başkasının sırtından geçinmek istemenin, bilisizliğin yaptığı yanlış bir hesap olduğunu, çünkü bunun misillemeler, kinler, öçler doğuracağını, hileciliğin de budalalığın değişmez bir sonucu sayılacağını anlayacaklar.

İnsanlar, bireysel mutluluğun, topluluğun mutluluğuna bağlı olduğunu;

Zayıflar, çıkar yüzünden ayrılık çıkarmayarak birleşmeleri gerektiğini, çünkü güçlerinin eşitlikten geleceğini;

Yoksullar, insan mutluluğunun en yüksek derecesinin, boş zaman geçirmemekte ve gönül rahatlığında olduğunu anlayacaklar.

Kamuoyu da kralları tahtlarına kadar gidip yakalayarak, onları yasaya uygun bir yetkinin sınırları içinde kalmaya zorlayacak.

Rastlantı dahi, uluslara yardım edip kimi zaman zayıflıkları yüzünden onları özgür bırakan beceriksizlikleri, kimi zaman da erdemli oldukları için kölelikten kurtaran aydın düşünceli adamları, önder diye başlarına getirecek.

Yeryüzünde büyük adamlar ve aydın düşünceli, özgür uluslar çıkınca; bütün insanlık kendi parçalarının ulaştığına erişecek; toplumun bir bölümünde yayılan düşünce ışıkları, birinden ötekine geçerek, bütünü kapsayacak. Öykünme yasası altında, ilk budunun verdiği örneğe öteki budunlar da uyacaklar; onun ruhunu, onun yasalarını alacaklar. Baskıcı yöneticiler bile, iyilik ve adalet olmadan iktidarı ellerinde tutmayacaklarını görerek, gereksinme ve rekabet zoruyla yönetim biçimlerini yumuşatacaklar; uygarlık da genelleşecek.

Budunlar arasında kurulacak güçler denkliği, onları, birbirlerinin haklarına karşılıklı olarak saygı göstermek zorunda bırakarak, yaptıkları barbarca savaşlara son verdirecek; aralarındaki anlaşmazlıkları uygar yollarla yargılattıracak. Bütün insanlık da aynı ruhla, ortaklaşa yasalarla

yönetilen, insanın mutluluk diye elde edebileceği ne varsa, hepsinden yararlanan büyük bir topluluk, tek bir aile olacak.

Bu büyük iş, kuşkusuz uzun sürecek; çünkü bunun için, aynı devinimin koca bir gövdeye yayılması, aynı mayanın koca bir yığını birleştirmesi gerekir. Ama sonunda, bu devinim olacak. Şimdiden böyle bir geleceğin ilk belirtileri kendisini gösteriyor; şimdiden, bütün insan topluluğunun da, kimi parçalarının geçtiği evrelerden geçerek, aynı sonuçlara doğru gittiği görülüyor. Önce bütün parçaları darmadağınık olan insan topluluğu, uzun zaman bu parçalar arasında bir bağlılık kalmadığını gördü; budunların birbirinden ayrı yaşamaları da onun ilk çocukluk ve kargaşa çağı oldu; arkasından devletler ve krallıklar diye gelişigüzel, düzensiz parçalara bölünerek, servetlerle yaşam koşullarında görülen aşırı eşitsizliğin kötü sonuçlarından etkilendi; büyük imparatorluklardaki soylular yönetimi de onun ikinci çağını oluşturdu.

Sonra bu büyük ayrıcalıklılar, üstünlük kavgasına tutuşunca, toplum da toplulukların çarpıştığı bir evre geçirdi. Şimdi artık topluluklar kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan usandılar; yasalara gereksinme duyuyorlar; bir düzen, bir barış döneminin gelmesini özlüyorlar. Erdemli bir önder çıksın, güçlü, doğru bir budun kendisini göstersin; yeryüzü onu iktidara getirir. Yeryüzü, yasa koyucu bir budun bekliyor; onu istiyor, onu çağırıyor; yüreğim de bu budunun sesini duyuyor…"

Başını Batı'dan yana çevirerek sözünü sürdürdü: "Evet, şimdi boğuk bir gürültü kulağıma çarpıyor; uzak kıyılardan (15) kopan bir özgürlük çığlığı, eski kıtada yankılar uyandırıyor. Bu çığlık üzerine, büyük bir ulusta, kıyıcılığa karşı gizli bir mırıltı yükseliyor; kurtarıcı bir kaygı, bu ulusu eski durumundan kuşkulandırıyor; kendi kendisine, ne olduğunu, ne olması gerektiğini soruyor. Zayıflığı karşısında duyduğu şaşkınlık içinde, haklarını, elindeki olanakları, önderlerinin tutmuş oldukları yolu inceliyor… Hele biraz daha geçsin, biraz daha düşünülsün… Pek büyük bir kalkışma doğacak; yeni bir çağ başlayacak! Sıradan insan için bir şaşkınlık, kıyıcılar için afallama ve korku, büyük bir budun için kurtuluş, bütün yeryüzü için de umut çağı!"

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Yetkinleşmenin büyük engeli

Peri sustu… Bununla birlikte, karanlık duygulara gömülmüş ruhum, ona inanmamakta direndi; ama direnmemle onu kızdırırım diye korktuğum için, ağzımı açmadım… Biraz sonra bana döndü, gözlerini üzerime dikti, keskin bir bakışla, "Susuyorsun" dedi, "Oysa kafanın içinde söylemeye cesaret edemediğin düşünceler var!.."

Afalladım, şaşkına döndüm: "Ey Peri!" dedim, "Gücü yetmezliğimi bana bağışla; kuşkusuz, senin ağzından yalnızca gerçek çıkar; ama senin Tanrı vergisi olan zekân, benim kaba duygularımın belli belirsiz gördüğü bir şeyi bütün inceliğiyle yakalıyor. İşte açığa vuruyorum: içimden bir türlü sana inanmak gelmedi; kuşkum da sana karşı bir aşağılama olur diye korktum."

"İnsan duyduğu kuşkuyu bir suç mu saymalı" diye yanıtladı. "Bir etkiye kapılmaksızın duymak insanın elinde mi? Bir gerçek elle tutulabiliyorsa, iyice denenmişse, onu tanımayana acıyalım; böylesi, körlüğünün cezasını görür. Ama bu gerçek kesin değilse, belirsizse, kendisinde bulunmayan bir özellik ona nasıl yüklenir? Açıklık yokken, kanıt yokken inanmak, bilisizliğin, budalalığın işidir; budala, sonuçsuzlukların çıkmazı içinde kendisini yitirir; akıllı adam, kanılarıyla bağdaşmak için incelemeler ve tartışmalar yapar. İyi niyetli adam tartışmaya katlanır; çünkü açıklık, ancak tartışmadan çıkar. Zorbalık, yalanın kullandığı kanıttır; bir inancı zorla kabul ettirmek, bir kıyıcının işi, bir kıyıcının özelliğidir."

Bu sözlerle yüreklenerek karşılık verdim: "Ey peri, aklım özgür olduğuna göre; onu avutmak için verdiğim tatlı umuda kapılmaya boşuna uğraşıyorum. Duygulu, erdemli ruh, kendisini mutluluk düşlemlerine kolayca bırakıyor; ama acı bir gerçek, onu uyandırarak acı ve yoksullukla karşılaştırıyor. İnsanın niteliği konusunda ne denli çok düşünürsem, toplulukların bugünkü durumunu ne denli çok incelersem, bir bilgelik ve mutluluk evreninin gerçekleşebilmesi de bana o denli olanaksız görünüyor. Bütün yarım küremize göz gezdiriyorum: Hiçbir yerde mutlu bir değişikliğin tohumunu görmüyorum; ya da bu değişikliği doğuracak bir neden sezmiyorum. Bütün Asya en derin karanlıklara gömülü. Koyu bir baskı yönetimi altında ezilen; müneccimliğin boş ve temelsiz düşünceleriyle körleşmiş; değişmez bir görenekler yasası, kökünden kusurlu bir dil ve özellikle kötü düzenlenmiş bir yazıyla eli kolu bağlı Çinli,

yarıda kalmış uygarlığı içinde, bana ancak bilinçsiz bir budun olarak görünüyor. Temelsiz ve boş düşünceler altında ezilmiş topluluk sınıflarının kutlu bağlarıyla zincirlenmiş Hintli, iyileşmez bir duyarsızlık içinde sürünüyor. İster göçebe, ister yerleşmiş olsun, her zaman bilisiz ve yabanıl olan Tatar, atalarının barbarlığı içinde yaşıyor. Parlak bir dehayla yaratılmış Arap, boylar arasındaki kıskançlık ve oymaklardaki kargaşa içinde gücünü, erdemini ve verimini yitiriyor. İnsan koşullarının dışında yaşayan Afrikalı, hiç kurtulmamak üzere kendisini köleliğe vermiş gibidir.

Kuzeyde büyük toprak sahiplerinin oyuncağı olmuş düşkün serflerden, sürü budunlardan başka bir şey görmüyorum.

Her yerde bilisizlik, acımasızlık, sefillik, ulusları şaşkına döndürmüş. Kötü gelenekler, doğal duyguları bozarak, mutluluk ve gerçek içgüdüsüne varıncaya dek ne varsa yok etmiş: Evet, Avrupa'nın birkaç ülkesinde akıl, ilk atılımını yapmaya başladı: ama oralarda bile insanlardaki düşünce aydınlığı, bütün uluslara yayılmış mı? Hükümetlerin elde tuttuğu yetki, budunların çıkarına çalışmaya başladı mı? Uygar geçinen bu budunların üç yüz yıldır yaptıkları adaletsizlikler, yeryüzünü kaplamıyor mu? Sözde ticaret yapıyoruz diye Hindistan'ı kül eden, yeni kıtada adam bırakmayan, Afrika'yı bugün bile en vahşi bir kölelik altında tutan onlar değil mi? Özgürlük, kıyıcıların koynundan mı doğacak? Adaleti, soyucu, pinti eller mi verecek? Ey Peri! Uygar ülkeler gördüm; onların bilgeliği için kurduğum düşlem, gözümden silinip gitti; birkaç elde toplanmış zenginlikler, aç ve yoksul yığınlar gördüm; bütün hakların, bütün yetkilerin birkaç sınıfta toplandığını; yığınların da tepkisiz, kararsız durduğunu gördüm; Prens evleri gördüm, ulus görmedim. Hükümet çıkarı gördüm; kamu çıkarı, kamu ruhu görmedim. Buyruk verenlerdeki bütün bilimin, ustalıkla ezmekten başka bir şey olmadığını gördüm. Uygar budunlardaki incelmiş kölelik de bana hiç iyileşmez göründü.

Ey Peri! Hele bir engel var ki, düşüncem üzerinde derin iz bıraktı; küreye bakınca, onu yirmi değişik din dizgesine bölünmüş gördüm. Her ulusta, başkasından aldığı ya da kendisinin bulduğu, birbirine karşıt din inançları var; her biri de gerçeği yalnızca kendisinde gördüğünden, bütün ötekilerin yanıldığına inanmak istiyor. Buna göre aralarındaki anlaşmazlıkta, insanların çoğunun aldandığına, hem de iyi niyetle aldandığına bakılacak olursa, zekâmızın gerçeğe olduğu gibi yalana da

inandığı görülüyor. Öyleyse zekâmızı aydınlatmanın yolu nedir? Ona önceden yerleşmiş boş inancı nasıl yok etmeli? Üstelik her inancın ilk koşulu, her dinin ilk dogması kuşkuyu kovar, incelemeyi yasaklar, insanı kendi başına yargı vermekten uzaklaştırırken, zekânın gözünü örten bağı nasıl açmalı? Gerçek, kendisini tanıtmak için ne yapacak? O, mantığa dayanan kanıtlarla ortaya çıkacak olsa, korkak insan kendi bilincini kabul etmiyor; gökten gelen güçlerin yetkisine dayanacak olsa, bir düşünceye saplanmış olan insan, benzeri bir yetkiyle karşı koyuyor; her yeniliği de sövgü sayıyor. Böylelikle daldığı düşüncesizlik içinde zincirlerini perçinleyen insan, kendisini, olduğu gibi bilisizliğinin, tutkularının eline bıraktı. Bu uğursuz engelleri kaldırmak için elverişli koşullar, işitilmedik biçimde birleşmeli; bütün bir ulus, boş inanç deliliğinden kurtulmalı; bağnazlığın kışkırtmalarına kapılmamalı; yanlış bir öğretinin boyunduruğundan kurtulan bir budun, akılla ahlakın gerçek öğretisine kendiliğinden bağlanmalı; bu budun hem yiğit, hem önlemli, hem okumuş, hem alçakgönüllü olmalı; her insan, haklarını bilerek bu sınırı aşmamalı; yoksul tatlı söze, zengin de pintiliğe kapılmamasını bilmeli; çıkarını düşünmeyen adaletli önderler bulunmalı; ezenler, bunayıp aklını yitirmeli; halk yetkilerini eline alınca, bunları kendisinin kullanamayacağını anlayarak, kullanacak öğeler oluşturmalı; halk kendisinin bulduğu yöneticileri hem denetlemesini, hem de saymasını bilmeli; yolsuzluk içinde yaşayan bütün bir ulusun birdenbire geçirdiği bu yenilikte, kıyıda köşede kalmış her insan, yoksulluklara ve alışkanlıklarının değişikliğe uğramasına sabırla katlanmalı; sonra da bu ulus, özgürlüğünü elde edecek denli yiğit, onu sağlamlaştıracak denli bilgili, onu savunacak denli güçlü, onu başkalarıyla bölüşecek denli temiz yürekli olmalı. Bunca koşul, hiç, bir araya gelebilir mi? Yazgının düzenlediği sonsuz işler arasında, bir gün bu da olsa bile, ben o mutlu günleri görecek miyim? O zaman kemiklerim çoktan toprak olmuş bulunmayacak mıdır?"

Bu sözlerden sonra soluğum tıkandı; konuşamaz oldum… Peri de bana hiç karşılık vermedi. Yalnızca, alçak sesle, "Bu adamın umudunu kırmayalım. Çünkü türdeşlerini seven kişinin gözü korkarsa, ulusların durumu ne olur? Belki de geçmiş günler, insanın gözünü korkutmaktan başka bir şeye yaramıyor. Öyleyse, biz de gelecek günlerin gelmesini çabuklaştıralım. Erdeme, doğması yaklaşan o şaşılacak çağı gösterelim de,

özlediği amacı görerek, yeni bir çabayla canlansın; bu amaca ulaşmak için bir kat daha çalışsın" dediğini işittim.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

Yeni Çağ

Peri bu sözleri bitirir bitirmez, Batı'da büyük bir gürültü koptu. Gözlerimi oraya çevirince, Akdeniz'in bittiği yerde, Avrupa uluslarından birinin ülkesinde inanılmayacak bir kaynaşma gördüm. Tıpkı büyük bir kentte her yandan korkunç bir ayaklanma çıktığı zaman bir kalabalığın kaynaştığını, dalga dalga sokaklara ve alanlara yayıldığını gördüğümüz devinim gibi bir şey. Göklere dek yükselen çığlıklar kulağıma çarptıkça, arada bir şu tümceleri yakaladım:

"Bu yeni acayiplik de nedir? Bu kıyıcı, gizemli bela nedir? Kalabalık bir ulusuz; çalışmaya adam yetmiyor! Çok iyi bir toprağımız var, yine de yoksulluk içinde yaşıyoruz! Ağır vergiler ödüyoruz, yine de az buluyorlar! Dışarda her ulusla barışığız; içerde çanımız malımız güvende değil! Bizi kemiren bu gizli düşman da kimdir?"

Yığından gelen sesler karşılık verdi: "Bir sancak dikin; yararlı işlerle topluluğu geçindiren, besleyen kim varsa onun çevresine toplanır; sizi kemiren düşmanı da tanırsınız."

Sancak dikilince, bu ulus, eşit olmayan, çelişkiler gösteren iki parçaya bölünüverdi: Biri sayılamayacak denli kalabalıktı; hemen hemen ulusun hepsiydi. Bunlar, düşkün giyinişleri ve yanık yüzleriyle çalışmanın, yoksulluğun ne demek olduğunu anlatıyorlardı. Öteki küçük, duygusuz topluluğun dolgun yüzlerinde, altın ve gümüş taşan zengin giysilerinde bolluğun, boş geçen zamanın izleri okunuyordu.

Bu insanlara daha dikkatle bakınca; büyük yığınların işçileri, zanaatçıları, esnafı, topluluğa yarayan yorucu, uğraştırıcı bütün uğraşları içinde topladığını; küçük toplulukta bulunanların da her dereceden din adamları (keşişler), maliyeciler, soylular, uşaklar, asker önderleri ve hükümetten geçinen daha başka kimseler olduğunu gördüm.

Bu iki yığın yüzyüze gelip de şaşkınlıkla bakışınca, birinde öfkeyle tiksintinin, ötekinde bir korkunun uyandığını gördüm. Büyük yığın,

küçüğüne:

"Niye bizden ayrıldınız? Yoksa bizden değil misiniz?" diye sordu.

Küçük topluluk, "Hayır, siz halksınız; bizse ayrı bir topluluğuz, ayrıcalıklı bir sınıfız; bizim ayrı yasalarımız, ayrı göreneklerimiz, ayrı haklarımız var!" diye karşılık verdi.

HALK

Bizim topluluğumuzda ne iş yaparak yaşarsınız?

AYRICALIKLILAR

Biz çalışmak için yaratılmadık.

HALK

Öyleyse bunca serveti nasıl edindiniz?

AYRICALIKLILAR

Sizi yönetme işini üstümüze alarak…

HALK

Nasıl! Biz yorulalım, siz keyif sürün! Biz biriktirelim, siz saçıp savurun! Servetlerin kaynağı biziz, siz onlara konuyorsunuz; bunun adına da yönetmek diyorsunuz! Ayrıcalıklı sınıf, bize yabancı olan ayrı topluluk! Kendi başınıza bir ulus kurun da nasıl yaşayabileceğinizi görelim.

Bunun üzerine, küçük topluluk, bu yeni olay karşısında ne yapacaklarını aralarında görüşünce, insaflı ve iyi yürekli birkaç adam, "Halkla birleşmeli, onun yükünü paylaşmalıyız; çünkü onlar da bizim gibi insan; servetlerimiz de o kaynaktan geliyor" dedi. Ama ötekiler gururla, "Bizim yığına karışmamız bir yüz karasıdır; yığın bize iş görmek için yaratılmıştır; biz bu imparatorluğu fethedenlerin temiz ve soylu ırkından değil miyiz? Bu kalabalığa haklarımızı ve kendisinin kimlerden geldiğini anımsatalım" dediler.

SOYLULAR

Halk, atalarımızın bu ülkeyi fethettiğini, ırkınızın da ancak bize iş görmek koşuluyla canını kurtardığını unutuyor musunuz? İşte bizim topluluk antlaşmamız; işte görenek üzerine kurulmuş ve zamanla yasalaşmış hükümet!

HALK

Fatihlerin temiz ırkı, bize soyunuzu sopunuzu gösterin. Göreceğiz ki, bir birey için hırsızlık, yağmacılık olan şey, bir ulus için artam sayılıyor.

O anda, her yandan yükselen sesler, bir yığın beyoğlunu adlarıyla çağırmaya başladılar. Bunların köklerini, hısımlıklarını bir bir sayarak, atalarının, dedelerinin; dahası, kendi babalarının bile, esnaf, zanaatçı olarak doğmuşken, bir yolunu bulup zenginleştikten sonra soyluluğu parayla nasıl satın aldıklarını anlattılar: Gerçekten eski bir köke dayanan birkaç aile kaldı. Yükselen sesler, "Bakın" diyordu, "Bakın, hısımlarını tanımayan sonradan görme soysuzlara, bakın kendilerini ünlü askerler sanan bu ayaktakımı devşirmelerine!" Bir kahkahadır koptu.

Havayı değiştirmek için birkaç kurnaz adam, "Bağlılık duygusu olan uysal halk, yasal yetkiyi tanıyın; Kral diler, yasa buyurur!" diye bağırdı.

HALK

Ayrıcalıklı sınıf, servetin dalkavukları! Kralları bırakın da, ne diyeceklerse kendileri söylesinler; krallar, halkın o koca yığının esenliğinden başka bir şey isteyemezler; yasa da hakkın dilediğinden başka türlü olamaz.

O zaman ayrıcalıklı asker sınıfı, "Halk yalnızca güce boyun eğer, onu cezalandırmalı" dedi, "Askerler, bu başkaldıran halkı tepeleyin!"

HALK

Askerler, siz bizim kanımızdansınız! Hısımlarınızı, kardeşlerinizi tepeleyecek misiniz? Halk yok olursa orduyu kim besler?

Askerler silahlarını indirerek, "Biz de halktanız, bize dövüşecek düşman gösterin" dediler. Bunun üzerine ayrıcalıklı din sınıfı, "Tutulacak tek yol kaldı; halk temelsiz ve boş düşüncelere inanır; onu din ve Tanrı

adlarıyla korkutmalı" diye düşünerek, "Sevgili kardeşlerimiz, yavrularımız! Tanrı, bizi sizleri yönetmek için seçti" dedi.

HALK

Gökten aldığınız yetkileri bize gösterin.

KEŞİŞLER

İnsanda inanç olmalı. Akıl insanı doğru yoldan çıkarır.

HALK

Siz düşünmeden mi yönetirsiniz?

KEŞİŞLER

Tanrı barış diliyor; din boyun eğilsin buyuruyor.

HALK

Barış adalete dayanır; görev olduğuna inanılmadan boyun eğilemez.

KEŞİŞLER

Yeryüzüne yalnızca acı çekmek için geldik.

HALK

Bize örnek verin.

KEŞİŞLER

Tanrısız, kralsız mı yaşayacaksınız?

HALK

Ezenler olmadan yaşamak istiyoruz.

KEŞİŞLER

Sizin iyi ve dindar olduğunuza tanıklık edecek aracılarınız bulunmalı.

HALK

Tanrının ve kralların yanındaki tanıklar, gözdelerle keşişler, hizmetleriniz bize çok pahalı geliyor; bundan böyle işlerimizi doğrudan doğruya kendimiz göreceğiz.

O zaman küçük topluluk, "Her şey bitti, yığın uyandı" dedi.

Halk karşılık verdi: "Her şey kurtuldu; çünkü uyandıksa, gücümüzü kötü kullanmayacağız. Kendi haklarımızdan başka istediğimiz yok. Hınçlarımız var, unutuyoruz; köleydik, şimdi buyurabiliriz; ama biz, yalnızca özgür olmak istiyoruz. Özgürlük de adaletten başka bir şey değildir."

ON ALTINCI BÖLÜM

Özgür ve yasa yapan bir budun

O zaman devletin bütün etkisinin kalktığını ve bu budunun alıştığı yönetim biçiminin ansızın sona erdiğini görünce, kargaşa içinde dağılacakları düşüncesiyle korkuya kapıldım, ama birdenbire sesler yükseldi:

"Ezenlerden, sülüklerden kendimizi kurtarmamız yetmez; bunların yeniden ortaya çıkmasını da önlemek gerek. Hepimiz insanız; deneyimler bize iyice öğretti ki hangimiz olursak olalım, durmadan egemen olmak, başkasının sırtından geçinmek istiyoruz. Öyleyse anlaşmazlık doğuran böyle bir eğilime karşı önlemli bulunmalıyız. Davranışlarımız ve haklarımız için belli kurallar konmalı; bu hakların ne olduklarını bilmek, bu davranışları yargılamak da bir insanın bütün zamanını, bütün yetilerini isteyen güç ve soyut şeylerdir. Her birimiz işimize gücümüze bakarken, ne bu bilgileri öğrenmeye kendimizi verebilir, ne de bu görevleri kendimiz görebiliriz. İçimizden, yalnızca bu işle uğraşacak adamlar seçelim. Bir hükümet kurmaları, yasalar yapmaları için ortaklaşa yetkilerimizi onlara bırakalım; onları istemlerimizle çıkarlarımızın temsilcileri yapalım. Elden geldiğince, tam olarak bizi temsil etmeleri için, onları hem bize benzeyenlerden, hem de çok sayıda seçelim ki istemlerimizle çıkarlarımızın türlülüğü kendilerinde toplanmış bulunsun" dediler.

Bu budun, kendi içinden, isteğine uygun, kalabalık bir topluluk seçtikten sonra, onlara:

"Bugüne dek, değişmez maddelere, özgür antlaşmalara, hakları çizen yargılara, karşılıklı antlaşmalara dayanmayan, rastlantının kurduğu bir toplulukta yaşadık. Bu kararsız durum bir yığın kötülük ve karışıklık doğurdu. Bugün ne istediğimizi bilerek, dürüst bir antlaşma yapmak istiyoruz. Sizleri, bu antlaşmanın konularını düzenlemek için seçtik. Bu antlaşmadaki düşüncelerle koşulların neler olması gerektiğini, iyice düşünüp taşınarak inceleyin; her topluluğun ilkelerini, güttüğü amacı dikkatle araştırın: Her üyenin topluluğa verdiği haklarını, ona bıraktığı yetkilerle kendisine alıkoyduklarını ayırt edin. Tutacağımız yolu gösteren kurallar, hakka uygun yasalar yapın. Yeni bir hükümet düzeni kurun. Çünkü bugüne dek bize yol gösteren ilkelerin kusurlu olduklarını anlıyoruz. Babalarımız bilisizlik yolunda yürüdüler; alışkanlık, bizi de onların peşi sıra yanlışa saptırdı; her şey zorla, hileyle göz boyayarak yapıldı; ahlakla mantığın gerçek yasaları, bugün bile karanlıklara gömülü; onlardaki bu karışıklığı çözün; aralarındaki ilişkiler zincirini ortaya çıkarın; bunların yasasını yayımlayın, biz de bu yasaya uyalım" dediler.

Bu budun, piramit biçiminde, koca bir taht kurdu; seçtiği adamları bu tahta oturtarak, onlara, "Tutkularımızın saldırısına uğramamanız ve aramızdaki bütün ilişkileri daha iyi ortaya koymanız için, bugün sizleri kendimizin üstüne çıkarıyoruz. Ama unutmayın ki sizler de bizler gibisiniz; size bıraktığımız yetki yine bizimdir; onu size ne bir mülk, ne de bir miras gibi değil, emanet olarak veriyoruz; yapacağınız yasalara ilk boyun eğecek sizlersiniz; yarın yine bizim aramıza ineceksiniz; saygı ve minnetten başka da hiçbir hak edinmiş olmayacaksınız. İnsanları yanılmaya sürükleyen bunca yol göstereni kutlayan bu yeryüzünün, adaletin değişmez ilkelerini resmen ilan edecek ve kıyıcıların yüzüne karşı ulusların haklarını ortaya koyacak olan ilk doğru düşünceli insanlar kuruluna nasıl bir onur borcuyla saygı göstereceğini düşünün" dedi.

ON YEDİNCİ BÖLÜM

Her hakkın, her yasanın dayandığı evren ölçüsünde temel

O zaman, mantıkla ahlakın gerçek ilkelerini araştırmak için halkın seçtiği adamlar, görevlerinin kutlu konusu üzerinde çalışmaya koyuldular.

Evren ölçüsünde ve temelli bir ilke ortaya çıkaran uzun bir incelemeden sonra, yasa yapanlardan biri ayağa kalkarak halka, "İşte size,

bütün hukukun, bütün adaletin ilk temeli, doğal başlangıcı" dedi.

"Yapıcı güç ne olursa olsun, evreni yöneten güdücü neden [yani Tanrı], bütün insanlara aynı organları, aynı duyguları, aynı gereksinmeleri vermiş olmakla, tanrısal iyilikleri kullanmak üzere de hepsine aynı hakları verdiğini; doğa düzeni içinde, bütün insanların eşit olduklarını ilan etmiş oldu.

İkinci temel de, Tanrı'nın, her insana, yaşamasını sağlamaya yetecek olanaklar vermiş olmasıdır; bundan da, açıkça, bütün insanları birbirine karşı bağımsız kıldığı, özgür yarattığı, kimsenin bir başkasının buyruğu altında bulunmadığı, her insanın kendi varlığının kesin sahibi olduğu sonucu çıkar.

Böylece, eşitlikle özgürlük, insanın iki temelli özelliğidir; tıpkı öğelerdeki doğal özellikler gibi, Tanrılığın yapıcı ve yok edilemeyen iki yasasıdır.

Buna göre, her insan, kendi kendisinin kesin sahibi bulunduğundan, gösterdiği razı oluştaki tam özgürlük de, her antlaşma, her yükümlülük için ayrılmaz bir koşul olur.

Bir insanın, başka bir insana eşit olmasından da şu çıkmalıdır: Yapılan bir işle verilen karşılık, tamamı tamamına denk gelmeli; tıpkı, özgürlük düşüncesi içinde, en başta, eşitlikten doğan adalet düşüncesi bulunduğu gibi.

Eşitlik ile özgürlük, her toplumun değişmez ve doğal temelleri olunca, her yasanın, her düzenli hükümet sisteminin de zorunlu ve yapıcı ilkesi olurlar.

Bu temele aykırı gidildiği için, her budunda olduğu gibi, sonunda sizleri ayaklandıran düzensizlikler, sizin içinize de girdi. Ancak bu temele dönmekledir ki düzensizlikleri giderir, yeniden mutlu bir topluluk kurabilirsiniz.

Ama bunun, alışkanlıklarınızda, servetlerinizde, temelsiz, boş düşüncelerinizde büyük bir sarsıntı doğuracağını göz önünde tutun. Kusurlu antlaşmaları, uygunsuz hakları yok etmek; adaletsiz ayrıcalıklardan, bir

temele dayanmayan mülklerden vazgeçmek; bir an için, doğa durumuna dönmek gerekecek. Bu kadar özveriye razı olabilecek misiniz; düşünün."

O zaman, insanın gönlüne işlemiş hırsı düşündüm de bu budunun, iyiliğe götüren her tür düşünceden vazgeçeceğini sandım.

Ama o anda, en yüksek rütbedekilerden bir yığın temiz yürekli adam, tahta doğru ilerleyerek, bütün ayrıcalıklarından, bütün zenginliklerinden vazgeçtiklerini bildirdiler; "Bize eşitlikle özgürlüğün yasalarını öğretin; bundan böyle, adaletin kutlu adına dayanmadan hiçbir şey edinmek istemiyoruz. Eşitlik, adalet, özgürlük; işte bundan böylesi için kitabımızla sancağımız." dediler.

Halk hemen, üzerinde bu sözcükler yazılı koca bir sancak çıkardı; bu sözcükleri üç renkle gösterdi. Onu yasa yapanın kürsüsüne dikince, evren ölçüsündeki adaletin sancağı, ilk olarak, yeryüzünde dalgalandı. Halk, kürsünün önüne yeni bir mihrap yaptı. Üstüne şu yazıtla birlikte, bir altın tartı, bir kılıç, bir de kitap koydu:

YARGILAYAN VE KORUYAN EŞİT YASAYA

Daha sonra, bu ulus kürsüyle mihrabın çevresine sıralar dizdi; yasanın yayımlanmasını dinlemek üzere hep birden oturdu. Milyonlarca insan, hep birden, kollarını gökyüzüne doğru kaldırarak, özgür olarak ve adaletle yaşamak için; birbirlerinin haklarına, mallarına saygı göstermek için; yasaya ve yasayı uygulamak üzere gereği gibi görevlendirilmiş olanlara boyun eğmek için törenle ant içtiler.

Gücü ve büyüklüğüyle devleşen, yüce gönüllülüğüyle insanın içine işleyen bu görünüm, gözümden yaş getirecek denli dokundu bana; Periye dönerek, "Artık şimdi yaşamalıyım, çünkü bundan böyle umabilirim" dedim.

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

Kıyıcıların ürkmesi ve kurdukları tuzak

Bununla birlikte, eşitlikle özgürlüğün yüce sesi yeryüzüne yayılır yayılmaz, uluslarda bir şaşkınlık oldu, bir karışıklık çıktı. Bir yandan yığınlar coşarak, umutla korku, haklarını duyuşla zincirlerine alışkanlık arasında ne yapacağını bilmeden kaynaşmaya başladılar. Bir yandan da,

aldırmazlık ve baskı uykusundan ansızın uyanan krallar, tahtlarının devrilmesini görmekten korktular. Budunları ezen, kralları aldatan kutlu kıyıcılar sınıfıyla (16) başıbozuk kıyıcılar sınıfı da, her yerde kızgınlık ve korku içinde kıvrandılar; alçakça niyetler tasarlayarak, "Özgürlüğün uğursuz sesi yığının kulağına giderse, vay halimize! Bu tehlikeli adalet ruhu ortalığa yayılırsa batarız!.." diye söylendiler; sancağın dalgalandığını görerek, "Bu birkaç sözün altında gizlenen sayısız yıkımı kavrıyor musunuz? Bütün insanlar eşitseler, yalnızca bizim olan onur ve yönetme hakları nerede kaldı? İnsanların hepsi özgürse ya da hepsinin özgür olması gerekiyorsa, kölelerimiz, serflerimiz, mülklerimiz ne olacak? İnsanların hepsi uygar durumda eşitse, doğum ve soy ayrıcalıklarımız nerede kaldı? Soyluluk ne olacak? İnsanların hepsi Tanrı karşısında eşitse, aracıya gereksinme nerede kaldı? Dinsel görevler ne olacak? Ah! Böyle çok salgın, çok verimli bir tohumu yok etmek için çabuk olalım! Bu belaya karşı bütün becerilerimizi kullanalım; davamızda bizimle birlik olmaları için kralları korkutalım. Budunların içine ayrılık sokalım; onları karışıklıklara savaşlara sürükleyelim; savaşlarla, fetihlerle, kıskançlıklarla uğraştıralım. Onları bu özgür ulusun gücüne karşı saldırtalım. Ortak düşmana karşı büyük bir birlik kuralım. Bu sövgü sancağını yıkalım, bu başkaldırı tahtını devirelim, bu devrim yangınını yuvasında bastıralım."

Gerçekten de, budunların başıbozuk ve kutlu kıyıcıları, aralarında bir birlik kurdular; zorla ya da kandırarak arkalarından sürükledikleri bir kalabalıkla özgür ulusun üzerine düşmanca yürüdüler. Çığlıklar koparıp doğa yasasının tahtını ve mihrabını kuşattılar, "Bu yeni sapık öğreti de ne? Bu dinsizlik mihrabı, bu sövgü mezhebi nedir? Sadık ve dindar uyruklar! Sanki gerçek size ancak bugün mü gösteriliyor? Bugüne dek yanılma yolunda mı yürüdünüz? Bu başkaldıranlar sizden daha mı mutlu? Bilgelik ayrıcalığı yalnızca onların elinde mi? Size gelince ey doğru yoldan çıkmış budun! Görmüyor musunuz ki yeni önderleriniz sizi aldatıyor; inancınızın ilkelerini bozuyor, babalarınızın dinini yıkıyorlar? Sakın göğün öfkesi parlamasın, bundan korkun; çabuk pişman olarak yanılgınızı düzeltmeye bakın." dediler.

Ama ne telkine kapılan, ne de yıldırılabilen bu özgür ulus, hiç sesini çıkarmadı; hepsi birden, saldırmaya hazır, ağırbaşlı bir durum aldılar.

Yasa yapan da, budunların önderlerine, "Gözü bağlı yürüdüğümüz zamanlarda adımlarımızı aydınlatan ışık, bugün o bağ kalktıktan sonra, kendisini arayan gözlerimizden niçin kaçsın?" dedi. "İnsanlara, anlayışlı olmalarını buyuran önderler onları aldatıyor, yanlış yola götürüyorlarsa, körlerden başkasına yol göstermek istemeyenlerin yaptıkları nedir? Budunların önderleri; gerçeğe ermişseniz, onu bize de gösterin; minnetle kabul edeceğiz; çünkü onu aşkla arıyoruz, onu bulmakta çıkarımız var; insanız, aldanabiliriz: ama siz de insansınız, siz de yanılırsınız. İnsanlığın, yüzyıllardır içinde dolaşıp durduğu bu çıkmazda bize yardım edin; bize yardım edin de bunca temelsiz ve boş düşünceden, bunca kötü alışkanlıktan doğan kuruntuları temizleyelim; bize yardım edin de inancımızı kazanmak için çarpışan bunca kanının içinden, gerçeğin ayırıcı özelliğini bulalım. O sonu gelmeyen sapıtkanlık kavgalarını bir günde bitirelim; doğruyla yanlışı, herkesin karşısında çarpıştıralım; bütün uluslardaki insanların kanılarını yoklayalım: Kendi davalarını kendilerinin görmesi için, uluslar kurultayını toplantıya çağıralım. Bütün düzenler tartışılırken, aklın da, temelsiz ve boş düşüncelerin de hiçbir kanıtı, hiçbir savunanı eksik kalmasın ki ortaklaşa bir apaçıklık duygusu gönülleri ve ruhları kaplayan bir dirlik yaratsın."

ON DOKUZUNCU BÖLÜM

Uluslar genel kurultayı

Yasa yapan, işte böyle konuştu. Akla uygun her önerinin anlatılmasını isteyen bu sözlerden coşmuş olan yığının alkışları üzerine, desteksiz kalan kıyıcılar şaşkına döndüler.

O zaman, yeni bir şaşırtıcı sahneyle karşılaştım: Yeryüzünde bulunan bütün budunlarla ulusların, iklimlerin yetiştirdiği türlü insan ırklarının her yandan koşuşarak, aynı alanda toplandıklarını görür gibi oldum. Giysilerinin türlerine, yüzlerinin çizgilerine, derilerinin rengine göre topluluklara bölünmüş büyük bir kurultay kuran bu sayısız kalabalığın hiç görülmedik çekici bir görünümü vardı.

Bir yanda kısa, dar giysili, sivri, üç köşe şapkalı, çenesi tıraş edilmiş, saçları pudrayla aklatılmış Avrupalıyı; öte yanda da, entarisi yerlere sürünen, uzun sakallı, kabak başlı, yuvarlak sarıklı Asyalıyı görüyordum. Şurada, abanoz derili, kıvırcık saçlı, beyaz ve mavi peştamallarla gövdelerini örtmüş, sedeften, mercandan, camdan bilezik ve gerdanlıklarla

süslenmiş Afrika budunlarına; ötede de, deri abalar içindeki kuzey ırklarına; sivri külahlı, kızak-ayakkabılı Lapon'a; gövdesi ot gibi yanan, pis kokulu Samoyed'e; çalaplarını göğsüne takıp taşıyan sivri külahlı Tonguz'a; yüzü benekli Yakut'a; küçücük gözleri dönmüş, basık burunlu Kalmuk'a bakıyordum.

Daha uzakta, sarkık örülü saçları, ipekli elbisesiyle Çinli; melez kanlı Japon; kocaman kulaklı, burnuna bir halka takılı, hurma yaprağından geniş bir şapka giymiş Malezyalı; Okyanus adalarıyla yeryüzünün öbür yanındaki kıtanın derilerini dağlamış insanları vardı. Aynı soydaki bunca değişiklik, aynı anlayıştan çıkan bunca garip buluş, aynı bedenin bunca türlü kılık değiştirmesiyle karşılaşmam, bana bin bir duygu, bin bir düşünce verdi. Koyu ten renginden açık esmere geçen, daha koyulaşan, dumanlılaşan, tunç, zeytin, kurşun, bakır renklerini alan, sonunda abanoz ve kehribar karasına kadar çıkan bu ten değişikliğine afallamış bakıyordum. Pembe tenli Keşmirli'nin yanında yanık yüzlü Hintli'yi, Gürcü'nün yanında Tatar'ı gördüğümde, sıcak ve soğuk iklimlerin, yüksek, basık, bataklık, kuru, bulutlu ya da açık havalı yerlerin insan üzerindeki etkilerini düşünüyordum. Kutup'un cüce insanını, ılımlı bölgelerin dev insanıyla; Arap'ın ince gövdesini, Hollandalı'nın iri gövdesiyle; Samoyed'in kalın, basık endamını, Yunanlı'nın ve Esklavonyalı'nın ince uzun boy bosuyla; Zenci'nin yağlı, kıvırcık saçlarını, Danimarkalı'nın yaldızlı, ipek saçlarıyla; Kalmuk'un yassı yüzünü, köşeli, küçük gözlerini, basık burnunu, Çerkes'le Abaza'nın yumurta biçimindeki ve çıkıntılı yüzü, iri mavi gözleri, kartal burnuyla karşılaştırıyordum. Hintli'nin boyalı bezlerini Avrupalı'nın ince kumaşlarıyla; Sibiryalı'nın zengin kürklerini yabanıl ulusların ağaç kabuğundan yapılmış peştamalları, sazdan, yapraktan, tüyden kumaşları ve derilerine dağladıkları mavimsi yılan, çiçek, yıldız resimleriyle kıyaslıyordum. Bu kalabalığın ortaya çıkardığı karmakarışık tablo, bana kimi zaman yağmurlardan ya da su taşmasından sonra her yanında milyonlarca çiçek açan Nil ve Fırat'ın zümrütleşen çayırlarını hatırlatıyor; kimi zaman da baharda çölden gelerek Harran ovasını kaplayan sayısız çekirge sürüsünü gözümün önüne getiriyordu.

Duyan ve devinen bu bir yığın varlığı karşımda görünce, bu aynı alanda birleşen duygularla düşüncelerin genişliğini birdenbire kavrayarak; bir yandan da, bunca boş düşünceyle kanılardaki karşıtlığı ve bu pek kararsız insanlardaki bunca tutkunun birbiriyle çarpışmasını düşünerek,

şaşkınlık, hayranlık ve gizli bir korku arasında bocalıyordum… Yasa yapan da susulmasını isteyince, bütün dikkatimi kendine çekti;

"Yeryüzünde yaşayanlar!" dedi, "Özgür ve güçlü bir ulus, size adalet ve barış önerisinde bulunuyor; beslediği niyetler için, size, kendi edindiği kanıya, kendi deneyimine dayanan sağlam inançlar gösteriyor. Sizin çektiğiniz dertleri, uzun zaman o da çektiği için, bunların kaynağını araştırdı; bu dertlerin, geçmiş kuşakların deneyimsizliğiyle yasa biçimine sokulan, bugünkü kuşakların boş ve temelsiz düşünceleriyle de sürdürülmekte olan zorbalık ve haksızlıktan çıktığını gördü. Bunun üzerine, baskıcı yöneticilerin kendi isteklerine göre kurulmuş yapay kurumları yürürlükten kaldırarak, her hakkın, her nedenin kaynağına gidince, evrenin kendi düzeni ve insanın doğal yapısı içinde öncesiz, değişmez yasalar bulunduğunu; bunların da, insanı mutlu kılmak için, ondan yalnızca kendilerini göz önünde tutmasını istediklerini gördü. Ey insanlar! Gözlerinizi, size ışık veren göğe doğru kaldırın ve sizi bekleyen bu toprağa indirin. Gözleriniz, hepinize aynı nimeti veriyor ve onları devindiren güçten hepiniz aynı yaşamı, aynı organları edinmiş bulunuyorsunuz da, bu gücün iyiliklerinden yararlanmak için aynı hakları neden elde etmiyorsunuz? O güç, bütün bunlarla hepinizin özgür ve eşit olduğunuzu ilan etmedi mi? Öyleyse, hangi ölümlü, türdeşinden, doğanın ona verdiğini esirgeyebilir? Ey uluslar! Bütün kıyıcılığı, bütün anlaşmazlığı kovalım; bundan böyle yalnızca bir tek topluluk, bir büyük aile olalım; insan soyunun yapısı hep aynı olduğuna göre, artık onun yalnızca bir yasası olsun: doğanın yasası; yalnızca bir kitabı olsun: aklın kitabı; yalnızca bir tahtı olsun: adaletin tahtı; yalnızca bir mihrabı olsun: birlik mihrabı."

Yasa yapan bunları söyleyince, alkış tufanı göklere kadar çıktı; yığının içinden binlerce hayır dua işitildi. Coşan budunlar, yeryüzünü eşitlik, adalet, birlik sözcükleriyle çınlattılar. Ama biraz sonra, bu ilk devinimin yerini, bambaşka bir devinim aldı; bilginlerle önderler, budunları kavgaya kışkırttığından, önce, bir mırıltının başladığını gördüm; sonra bu mırıltı büyüdü; birinden ötekine geçerek, büyük bir kargaşalığa döndü. Her ulus, tekelci savlar ileri sürüyor, kendi kitabının, kendi kanısının üstün tutulmasını istiyordu.

Bütün topluluklar, birbirini parmakla göstererek, "Siz yanılgı içindesiniz" diyorlardı; "Gerçekle mantık yalnızca bizdedir; bütün hukukun,

bütün adaletin gerçek kuralı, mutluluk ve yetkinliğe götüren tek yol, yalnızca bizimkidir; bütün öteki insanlar ya kör gözlüdürler ya da başkaldırıyorlar."

Sonu gelmez bir kargaşalıktır gidiyordu.

Ama yasa yapan susulmasını isteyerek, "Budunlar" dedi, "Kendinizi kaptırdığınız bu tutku nedir? Bu kavganızın sonu neye varacak? Bu anlaşmazlıktan ne umuyorsunuz? Yüzyıllardır yeryüzü bir kavga alanına döndü; olmadık inançlar uğruna, kanınızı seller gibi akıttınız; bunca kavgadan, bunca gözyaşından ne çıktı? Güçlü olan kendi kanısını ve inancını zayıfa zorla kabul ettirdiği zaman, bunu gerçek uğruna, apaçıklık uğruna mı yaptı? Ey uluslar, kendi bilgeliğinizden öğüt alın! İçinizde bireyleri, aileleri birbirinden ayıran bir anlaşmazlık çıkınca, bunları uzlaştırmak için ne yaparsınız? Onlara yargıcılara başvurmalarını söylemez misiniz?" Yığın, hep birden, "Evet!" diye bağırınca, yasa yapıcı konuşmasını sürdürdü: "Öyleyse, aranızdaki ayrılıkları çıkaranlara da yargıcılara başvurmalarını söyleyin. Size öğretmenlik etmeye kalkıp, kendi inançlarını zorla kabul ettirenlere, bu inancın nedenlerini önünüzde tartışmaları buyruğunu verin. Sizin çıkarlarınızı ileri sürdüklerine göre, bunları nasıl sağladıklarını öğrenin. Budunların önderleri, bilginleri! Siz de, budunları kendi yönetimlerinizin kavgası içine sürüklemeden önce, bu yönetimlerin kanıtlarını karşılıklı olarak tartışın. Gerçekten yana görkemli bir eytişim [diyalektik], genel bir araştırma yapalım. İnsan türünün doğal duygusu yargıcımız olsun diye de, bu araştırmayı, baştan çıkarılabilen ya da hırslarına köle olan bir topluluğun karşısında değil; bütün insanlığı yorumlayan ışıkların ve çıkarların karşısında yapalım."

YİRMİNCİ BÖLÜM

Gerçeğin araştırılması

Budunlar alkışladıktan sonra, yasa yapan, "Karışıklığa düşmeden ve düzenle çalışmamız için, birlik ve barış mihrabı'nın önündeki alana geniş bir yarım çember açın; her din, her mezhep, kendi belgisi olan birer sancak çıkarıp bu yarım çemberin yanına diksin; her sancağın çevresinde önderlerle bilginler yer alsınlar; onların mezheplerinden olanlar da arkalarında sıraya dizilsinler" dedi.

Yarım çember çizilip de buyruk verilir verilmez, tıpkı yüz tüccar ulusun uğrağı olan bir limanda, bayram günleri binlerce bayrakla flamaların ormana benzeyen direklerin üzerinde dalgalanması gibi, her biçimden, her renkten bir yığın sancak yükseldi. Bu şaşılacak denli çok tür karşısında, Periye dönerek, "Yeryüzünü ancak sekiz on din dizgesine bölünmüş sanıyordum, yine de bir anlaşmaya varılacağını aklım kesmiyordu; şimdi bin bir türlü mezhep görürüm de nasıl birlik umabilirim?" dedim. Peri, "O kadarla kalsalar yine iyi" dedi, "Üstelik kendilerinden başkalarına da hiçbir hak tanımak istemiyorlar!"

Topluluklar gelip yer aldıkça, Peri bana, her birinin işaret ve belgisini göstererek, şu sözlerle bunların özelliklerini anlatmaya başladı:

"Üzerinde bir ay, bir sargı, bir de kılıç bulunan yeşil sancaklarıyla bu birinci topluluk, Arap peygamberin ümmetidir. Tanrı birdir demek (ne olduğunu bilmeden), bir adamın sözlerine inanmak (dilini anlamadan), bir çöle gidip Tanrı'ya yakarmak (her yerde bulunduğu halde), ellerini suyla yıkamak (ve kandan da çekinmemek), gündüz oruç tutmak (geceleyin de yemek yemek), malının zekâtını vermek (ve başkasının malını zorla ele geçirmek): İşte Muhammed'in çizdiği yetkinlik yolları; işte ona bağlı dindarların onay sesleri. Kim bunları kabul etmezse cehennemliktir, Tanrı'nın ilencine uğrar, kılıçtan geçmeye yargılıdır. Yaşamı yaratan, acıyanların en acıyıcısı olan Tanrı, böyle ezici, öldürücü yasalar koymuştur; o, bu yasaları, her ne denli bir adama bildirmişse de, bütün evren için yapmıştır; henüz daha dün yayımlamışsa da, geçmiş, gelecek bütün zamanlar için koymuştur: Bu yasalar bütün gereksinmeleri karşılar; ama Tanrı, onların yanına bir de kitap eklemiştir. Bu kitap ışık saçacak, apaçıklığı gösterecek, yetkinlik ve mutluluk getirecekti; oysaki peygamber yaşarken bile, yanındaki adamlar her tümcesine belirsiz, ikili, birbirine karşıt anlamlar verdikleri için, onu anlatmak ve açıklamak zorunda kalındı; yorumcular da, düşünce ve kanı ayrılıkları içinde, birbirine karşıt, düşman mezheplere parçalandılar. Mezheplerden biri, Peygamberin gerçek ardılının Ali olduğunu söyler, öteki Ömer'i ve Ebubekir'i tutar: Bir mezhebe göre Kuran sonsuz değildir, ötekine göre de abdest almaya, namaz kılmaya bir zorunluluk yoktur.

Kırmıtî (17) Hacca gitmeyi kabul etmez, şarap içmeye de izin verir; Hâkimî, (18) ruhların ten değiştirdiklerini anlatır; böylece bunlar,

işaretlerini de sayabileceğin gibi, yetmiş mezhebe kadar çıkarlar. Bu karşıtlık içinde, her biri, apaçıklığı yalnızca kendine mal edip, ötekileri sapkınlık ve dinsizlikle damgalayarak, hepsine karşı kanlı bir din savaşı açar. Bütün insanlara can veren, bütün insanların babası, acıyanların en acıyıcısı bir Tanrı'yı kutsayan bu din, bir savaş ve öldürü nedeni, bir anlaşmazlık meşalesi olarak, bin iki yüz yıldır yeryüzünü kana boyuyor; eski yarımkürenin bir ucundan öbür ucuna karışıklıklar, kasırgalar saçıp duruyor.

Görkemli beyaz sarıkları, geniş yenleri, uzun tesbihleriyle dikkati çeken bu adamlar imamlar, mollalar, müftülerdir; yanındakiler de sivri külahlı dervişler, dağınık saçlı merabıtlardır (19). Bak işte, yürekten kelime-i şehadet getiriyorlar; günah-ı kebâir ve günah-ı sagâirin şartıyla biçimi, Tanrı'nın sıfat-ı zâtiyesi ve sıfat-ı subûtiyesi, şeytan, cin ve periler, ölüm, ölümden sonra dirilme, münkir-nekir, sırat, mîzân-ül-amel, mahşer günü, cehennem azabı ve cennet sefasından yana çekişmeye başlıyorlar.

Bunların yanındaki, beyaz üstüne haçlar serpili sancaklarıyla bu ikinci, daha kalabalık topluluk, İsa'nın ümmetidir. Onlar da Müslümanların tanıdığı Tanrı'yı tanırlar, aynı kitaplara inanırlar; onlar da Müslümanlar gibi, bütün insan türünü bir elma yedi diye yıkıma sürüklemiş bir ilk insan kabul ederler; bununla birlikte, ötekilere karşı kutlu bir tiksinti duyarlar; birbirlerine acıyarak, günahkâr ve kâfir derler. Ayrılığa düştükleri en büyük nokta, her ikisi de tek ve bölünmez bir Tanrı kabul ettikten sonra, Hıristiyanların, bu Tanrı'yı yine de bir bütün olarak kalmak üzere, her birisinin tam ve başlı başına birer Tanrı olmasını diledikleri üç öğeye (20) parçalamalarıdır. Evreni kaplayan bu varlığın da maddesiz, öncesiz ve sonsuz olmaktan çıkmaksızın, bir insan bedeni içine girerek, sınırlı, ölümlü, maddi organlar edindiğini eklerler. Müslümanlar, her ne denli Kuran'ın sonsuzluğunu ve peygamberin de Tanrı'nın elçisi olduğunu kavrarlarsa da, bu gizemi anlayamazlar; Hıristiyanlara birer deli damgası vurarak, hasta beyinlerdeki düşlemler diye bunları reddederler; bu yüzden de yatışmak bilmeyen kinler doğar.

Bir yandan da Hıristiyanlar, kendi dinlerinin birçok noktası üzerinde ayrılıklara düşerler; türlü türlü mezhepler kurmakta Müslümanlardan geri kalmazlar. Öyle konular üzerinde çekişirler ki bunlar duygularla kavranamadığı için kanıtlama olanağının bulunmamasından dolayı, her

birinin düşünceleri de kendi istek ve heveslerinden başka bir temele dayanmaz; bu yüzden çekişmelerinde bir kat daha sert, bir kat daha dik kafalı olurlar. Tanrı'nın bilinmeyen, anlaşılmayan bir varlık olduğunda uzlaşırlar da, onun özü, davranış biçimi ve özellikleri üzerinde çatışırlar; düşündükleri gibi, Tanrı'nın insan biçimine girmesinin kavrayışın üstüne çıkan bir bilmece olduğunda birliktirler; ama yine de iki istemle iki niteliğin karıştırılması ya da birbirinden ayrılması, özün değişmesi, gerçek ya da mecazi varlık, bedenlenmenin (21) niteliği gibi konularda anlaşamazlar.

Bu yüzden çıkan sayısız mezheplerden iki üç yüzü artık yok olmuştur; bugün yaşamakta olan üç dört yüz mezhep de, gözlerini şaşırtan bu bir yığın sancakla karşında duruyor. En baştaki birinci sancak; bu acayip giysili topluluğun; bu karmakarışık mor, kırmızı, beyaz, kara, alacalı cüppelerin; kırmızı şapkalı, dört köşe takkeli, sivri külahlı, uzun sakallı, tepesi tıraşlı, kısa saçlı ya da büsbütün tıraş edilmiş başların ortasında duran, Roma dinsel önderinin sancağıdır. Bu kişi, kentinin siyasal düzendeki üstünlüğünü, dinsel görevine de uygulayarak, din bakımından bir etkinlik alanı kurdu; kendi gururunu bir inanç koşulu yaptı.

Bunun sağında, kendi yurdunun rakipliğiyle övünen Rum dinsel önderini görüyorsun. O da benzer savlarla karşı geliyor; Doğu kilisesinin eskiliğine dayanarak, bu savları Batı kilisesine karşı savunuyor. Soldakiler, kıyıcılaşan bir boyunduruğu sarsarak, yaptıkları düzeltmelerle, mihraplara karşı mihraplar kuran; Avrupa'nın yarısını Papanın elinden alan iki yeni önderin (22) sancaklarıdır. Arkalarındakiler, ikinci derecedeki mezheplerdir: bunlar da Yâkubîler, Otikiyusîler, Nasturîler, İkonoklastlar, Manihîler, Osiandrinler, Viclefiteler, Kontemplatifler, Adaniteler, Metodisteler, Pleureurler, Trembleurler (23) ve daha yüz türlü, benzerleri gibi büyük topluluklara ayrılırlar. Birbirlerinden ayrı olan bütün bu topluluklar, güçlenince birbirlerini ezerler; zayıf düşünce birbirlerine göz yumarlar. Bir barış Tanrısı adına birbirlerinden karşılıklı olarak tiksinti duyarlar. Evren ölçüsünde bir acıma dini içinde, hepsi de cenneti kendilerine mal edip, öbür dünya için birbirlerine sonu gelmez acı çektirme biçimleri düşünürler; kafalarının öbür dünyaya yerleştirdiği cehennemi, bu dünyada gerçekleştirirler.

Bu topluluktan sonra, Asya ve Avrupa'nın her türlü giysisini giymiş insanları çevresinde toplayan sümbül renginde tek bir sancak görünce,

Periye, "Artık hiç değilse insanlığı burada bulacağız" dedim. "Evet" diye yanıtladı, "İlk bakışta öyle; ama gelişigüzel ve uzun sürmemek üzere… Bu mezhebi tanımadın mı?" İbrani harfleriyle yazılmış Tanrı'nın adını, hahamların ellerinde tuttukları hurma dallarını görerek, "Doğru" dedim, "Bunlar, Musa'nın bugüne dek her yana dağılmış çocukları; her ulustan tiksindikleri için, her yerde kendilerinden tiksinildi; işkence çektiler." Peri, "Evet" dedi, "Kavga etmeye ne zaman, ne de özgürlük bulduklarından, aralarında düşünce ayrılıkları yokmuş gibi göründüler; ama bir araya geldikleri için, hemen şimdi, birbirlerinin ilkelerini karşılaştıracaklar, düşüncelerini yargılayacaklar; eskiden olduğu gibi, hiç değilse, başlıca iki mezhebe (23) bölünecekler. Bu mezheplerden biri, yasa yapanın sessiz kalmasına da dayanıp, kitaplarının harfi harfine anlamına bağlı kalarak, onlarda açıkça anlatılmamış her şeyi reddedecek; bu nedenle, bedenden sonra ruhun yaşamasını, cennet ya da cehenneme gidişini, yeniden dirilişini, mahşeri, cin ve perileri, şeytanın başkaldırışını, öbür dünyanın bütün o şiirli düzenini kendi dinlerindeki sünnete uyanların uydurması diye reddedecek; yetkinliğini bedeninin küçük bir parçasını kesmesinden alan bu ayrıcalıklı budun; budunlar okyanusu içinde küçük bir dalgadan başka bir şey olmayan ve Tanrı'nın bütün yaptıklarının yalnızca kendisi için yapılmış olmasını isteyen bu hiç denecek kadar küçük budun, ayrılığa düşmesi yüzünden, evrenin tartısında, zaten çok az çeken ağırlığını da yarıya indirecek."

Peri, sonra, ak entariler giymiş, ağızlarını tülle örtmüş, şafak renkli bir sancağın çevresinde sıralanmış adamların oluşturduğu bir topluluğu gösterdi. Sancağın üstünde biri ak, öteki kara, iki yarımküreye bölünmüş bir küre resmi vardı: "Zaratustra'nın [Zerdüşt'ün] bu çocukları da" diye sürdürdü konuşmasını, "Bu eski güçlü budunların tanınmaz olmuş döküntüleri de, ötekiler gibidir; Yahudiler gibi işkence görmüş, başka budunların içine dağılmış olan bunlar, şimdi, peygamberlerinin temsilcisinin buyruklarını tartışmadan kabul ediyorlar. Ama mobedle desturlar bir araya gelir gelmez, iyi ilkeyle kötü ilke; karanlık tanrısı Ehriman'a karşı aydınlık tanrısı Hürmüz'ün kavgaları; bunların açık ya da mecazi anlamları; iyilik ve kötülük melekleri; oda ve nesnelere tapma; günahlarla abdest; yeniden dirilişin bedence mi, yoksa yalnızca ruhca mı olacağı; bu yeryüzünün yenilenmesi ya da bu yeryüzünden sonra gelecek yeni bir yer sorunları nedeniyle çarpışmaya başlayacaklar. Parsîler de o

denli çok mezhebe bölünecekler ki, aileler, bu dağılış içinde, yabancı uluslardan inançlar, kanılar ve görenekler alacaklar.

Bunların yanındaki, mavi zemin üzerine iki, üç, dört insan gövdeli; aslan, yaban domuzu, fil başlı; balık, kaplumbağa kuyruklu şaşırtıcı resimler yapılmış sancaklar; tanrılarını hayvanlarda ve atalarının ruhlarını da sürüngenlerle böceklerde bulan Hint mezheplerinin sancaklarıdır. Bu adamlar, atmacalar, yılanlar, fareler için bakımevleri kurarlar da kendi türdeşlerinden tiksinirler. İnek tezeği ve sidiğiyle temizlenirler; insanlara sürünmekle de kirleneceklerini sanırlar. İçinde acı çeken bir ruhun bulunabileceği bir sineği yutmak korkusuyla, ağızlarını tülbentle örterler; beri yandan da bir paryayı açlıktan öldürürler. Aynı tanrılıklara inanırlar; yine de birbirine düşman olan türlü sancaklara ayrılırlar.

Üzerinde dört başlı bir resim gördüğün, kıyıda kalmış bu birinci sancak, Brahma'nın sancağıdır. Her ne denli yaratıcı Tanrı olsa bile, Brahma'nın bugün artık ne tapınağı, ne de inananları kalmıştır; yalnızca lingam'a heykel altlığı etmeye yaramakta, her sabah Brahman'ın, anlamı olmayan bir ilahi okuyarak, omuzundan aşağı döktüğü bir parça suyla yetinmektedir.

Üstünde kızıl gövdeli, beyaz başlı bir çaylak resmi bulunan şu ikincisi, Vişnu'nun sancağıdır. Vişnu, her ne denli koruyucu Tanrı olsa bile, yaşamının bir bölümünü kötülük veren serüvenlerle geçirmiştir. Onu, bir aslanın, bir yaban domuzunun korkunçluğuyla, insanın bağırsaklarını sökerken; bir at görünümünde, elinde kılıcıyla gelerek yaşadığımız çağı yıkar, durağan yıldızları karartır, yıldızları devirir, toprağı sarsar, büyük yılana küreleri yakacak bir ateş kustururken gözünün önüne getir.

Şu üçüncüsü, Siva'nın sancağıdır. Siva'nın işlevi üreticiliktir; ama çökertme, yıkma tanrısıdır: o, tanrılardan üçünün de en kötüsüdür; en çok da ona inanırlar. Siva'ya inananlar, ona bağlılıklarından (24), onun eşitleri ve kardeşleri olan öteki tanrılara saygısızlık ederler; onun acayipliğinden örnek alıp, namus ve ahlak öğütleri vererek, lingam'ın ahlaka (25) aykırı simgesine törenle çelenk takarlar; süt, bal serperler.

Bunların arkasından da üç temel tanrının dostu ve yakını olan dişi, erkek, hünsa bir yığın tanrının küçük sancakları geliyor. Bütün ömürlerini kavgayla geçiren bu tanrılar, kendilerine tapanlara da örnek olurlar.

Bu tanrıların hiçbir gereksinmeleri yoktur, ama durmadan armağanlar alırlar: Bütün güçler ellerindedir, evreni kaplarlar; ama bir brahman, iyiliklerini dilediği gibi satsın diye, birkaç sözle onları bir putun ya da bir testinin içine kapayıverir.

Daha ötede, hepsinde, sarı zemin üstüne yapılmış değişik simgeler gördüğün bu sancak yığını, türlü adlarla Doğu uluslarına egemen olan aynı Tanrı'nın sancaklarıdır. Çinli'nin tapındığı Fot, Japon'un kutladığı Budso, Seylanlı'nın Behu ve Budah'ı, Laoslu'nun Şekya'sı, Peguan'ın Phta'sı, Siyamlı'nın Sommona Kodom'u, Tibetli'nin Bud ve La'sı hep o tanrıdır. Bu budunların hepsi, bu Tanrı'nın aslından yana düşündeştirler: çileli yaşamını, kendi benliğine kıyışını, tuttuğu oruçları, başkalarını koruma ve suçun bedelini ödeme görevlerini, düşmanı olan bir Tanrı'nın hınçlarını, aralarındaki kavgaları ve sonunda onu yenişini kutlarlar. Ancak, Tanrı'yı hangi araçlarla hoşnut edeceklerinde anlaşamazlar; içsel öğretiyle dışsal öğretinin dogmaları ve inançlarla tapınımlar üzerinde çatışırlar. Şu sarı cübbeli, başı açık Japon bonz'u (26), ruhların öncesiz olduğunu, durmadan beden değiştirdiklerini vaaz eder. Yanındaki şinto dinindeki (27) kimseyse, ruhlara duyulardan ayrı bir varlık tanımayarak, onların, bağlı bulundukları organların bir ürününden başka bir şey olmadıklarını; tıpkı sesle çalgı gibi, onlarla birlikte sona erdiklerini ileri sürer. Ötede, kaşları tıraş edilmiş Siyamlı, talipat (28) yaprağını kalkan gibi elinde tutarak, sadaka, şuçun bedelini ödeme, adak öğütleri verir; hem de kör talihe, anlaşılmaz yazgıya inanır. Çinli hoşang, atalarının ruhlarına kurbanlar keser; yanı başındaki Konfiçyus mezhebinden olan da fal açarak ve yıldız falcılığı yaparak alın yazısını ve geleceğini araştırır. Çevresine sarı şapkalı, sarı cüppeli bir yığın papazın üşüştüğü bu çocuk, büyük Lama'dır; Tibetli'nin tapındığı Tanrı, şimdi onun bedenine girmiştir. Bu iyiliği bölüşmek üzere, karşısına bir rakip çıkmıştır: Baykal gölü kıyılarındaki Kalmuk'un da, La-sa'lı gibi bir Tanrısı vardır. Ama ancak Tanrı'nın insan bedenine girmesi gibi önemli bir noktada birleştikleri için, inek tezeğini kutlu sayan Hintli'nin kabalığına ikisi de gülerler; sonra da kendileri, başpapazlarının pisliğini kutlu sayarlar.

Bu sancaklardan sonra, gözün sayamayacağı bir yığın başka sancak görünce, Peri, "Ulusları daha da parçalayan, bütün değişik inanç dizgelerini anlatmaya kalkarsam sonunu hiç getiremem" dedi, "Şu Tatar toplulukları, hayvan, kuş, böcek biçimleri içindeki iyi ve kötü ruhlara taparlar; bu ruhlar, kaygısız bir baş tanrının buyruğunda evreni yönetirler. Tatarlar, bu

putataparlıklarıyla eski Batı'daki putataparcılığı yinelemektedirler. Şamanlarındaki şaşırtıcı giyinişi görüyorsun. Çıngırak, zil, demir put, kuş pençesi, yılan derisi, baykuş kafasıyla süslenmiş meşin cübbeler içinde yapmacık bir esriklikle sallanıyorlar; dirileri kandırmak için, büyülü sesler çıkararak ölüleri çağırıyorlar. Tılsımlara tapan şu Afrikalı zenci budunlarda da aynı inançlar göze çarpar. İşte şu Juidalı adam: Büyük bir yılanın içindeki Tanrı'ya tapar; ama ne yazık ki domuzlar bu yılanı yutmak için bekleşirler. İşte şu Tolöt de, Tanrı'yı türlü renklere bürünmüş bir Rus askerine benzeterek kafasında canlandırır. Bu yeryüzünde ve kendi çevresinde her şeyin kötü gittiğine inanan şu Kamçatkalı da, Tanrı'yı kızak üstünde, piposunu tüttürerek, tilkilerle zerdavaları (29) avlayan, isteklerine düşkün, üzünçlü, yaşlı bir kimse olarak betimler. En sonra da, işte şu yüz vahşi ulus… Uygar budunların Tanrı, ruh, gelecek bir dünya, başka bir yaşam konusundaki düşüncelerinden hiçbiri onlarda yoktur; hiçbir din dizgesi kurmazlar; ama yine de kendilerini dinsiz yaratan doğanın iyiliklerinden yararlanmakta, ötekilerden geri kalmazlar."